

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Кафедра фінансово-економічної безпеки та інтелектуальної власності

Дишкант Ольга Мирославівна

**Аналіз нелегального ринку праці в Україні та перспективи його
подолання / Analysis of illegal labor market in Ukraine and prospects of
its overcoming**

спеціальність: 8.18010014 – Управління фінансово-економічною безпекою
магістерська програма – Управління фінансово-економічною безпекою

Магістерська програма

Виконала студентка групи ФЕБм-22
О.М. Дишкант

Науковий керівник:
к.е.н., доцент, О.І. Вівчар

Магістерську роботу допущено
до захисту:
«___» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри
_____ Н.Б. Москалюк

ТЕРНОПІЛЬ – 2017

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Загальнотеоретичні аспекти нелегального ринку праці.....	5
1.1. Поняття та сутність нелегального ринку праці.....	5
1.2. Причини та наслідки тінізації ринку праці.....	16
1.3. Нормативно-правове регулювання ринку праці.....	22
Висновки до розділу 1.....	29
Розділ 2. Аналіз сучасного стану нелегального ринку праці в Україні.....	30
2.1. Аналіз тіньового сегменту економіки України.....	30
2.2. Оцінка масштабів та соціально-економічних наслідків тінізації зайнятості населення в Україні.....	35
2.3. Аналіз рівня тіньового ринку праці за видами економічної діяльності.....	53
Висновки до розділу 2.....	63
Розділ 3. Напрямки протидії поширення тіньового ринку праці.....	65
3.1. Шляхи подолання нелегальної зайнятості населення в Україні.....	65
3.2. Світовий досвід протидії нелегальної зайнятості та можливості його використання в Україні.....	75
Висновки до розділу 3.....	83
Висновки.....	84
Список використаних джерел.....	87

ВСТУП

Актуальність теми. Державна політика зайнятості зосереджена переважно на легальному секторі економіки, залишаючи поза увагою значну частину населення, діяльність якого тією чи іншою мірою не відповідає чинному законодавству. В той же час тінізація економічної діяльності призводить до «підриву» соціально-економічних основ існування держави. Відтак, оцінювання масштабів та наслідків тіньової зайнятості є, беззаперечно, актуальним.

Більша частина бізнесу знаходиться «у тіні» через корупцію фіскальних органів та надмірно високий рівень оподаткування заробітної плати, яка є тяжким тягарем для покупців робочої сили. Саме це змушує їх до сплати заробітних плат неофіційно і провокує тіньову зайнятість.

Не зважаючи на те, що проблема тінізації ринку праці порушуються в багатьох роботах вітчизняних учених, все ж її спеціальному дослідженню присвячена досить незначна кількість наукових доробок. Зокрема, значний внесок у розвиток концепції тіньової зайнятості зробили А. Баланда, Е. Лібанова, А. Калина, А. Чернобай. Серед іноземних дослідників працювали у вищезазначеній галузі В. Шульга, Б. Контіні, Ю. Харазішвілі та ін. Проте, навіть значний доробок вчений не виокремив певну сучасній науці єдності щодо тлумачення, аналізу та напрямків протидії тіньовій зайнятості та нелегальному ринку праці.

Об'єктом дослідження виступає система трудових, організаційних та економічних відносин, що виникають між суб'єктами нелегального ринку праці.

Предмет дослідження вбачаємо у теоретичних та методичних проблемах протидії нелегальному ринку праці.

Метою роботи є обґрунтування теоретичних і методичних підходів до дослідження і аналізу сучасного стану та шляхів протидії нелегального ринку праці, що зумовилує потребу у розв'язанні завдань:

- визначити поняття та сутність нелегального ринку праці;
- виявити причини та наслідки тінізації ринку праці;
- розглянути нормативно-правове регулювання ринку праці;
- проаналізувати обсяги тіньового сегменту економіки України;
- здійснити оцінку масштабів та соціально-економічних наслідків тінізації зайнятості населення в Україні;
- проаналізувати рівень тіньового ринку праці за видами економічної діяльності;
- виявити шляхи подолання нелегальної зайнятості населення в Україні;
- проаналізувати світовий досвід протидії нелегальної зайнятості та можливості його використання в Україні.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є фундаментальні положення економічної науки, критичне осмислення, аналіз та синтез концепцій найбільш визначних шкіл сучасної економічної науки з проблем тіньової зайнятості та нелегального ринку праці..

У ході дослідження були вивчені праці вітчизняних і зарубіжних економістів та соціологів, що спеціалізуються на вивченні різних аспектів проблем зайнятості; використовувалися збірники наукових статей, матеріали конференцій, журнальні статті, закони й інші нормативно-правові документи, що стосуються питань нелегального ринку праці, забезпечення зайнятості населення, соціального партнерства і регулювання соціально-трудова відносин.

Наукова новизна одержаних результатів роботи полягає у поглибленому, системному розкритті основних теоретичних та практичних аспектів сучасного нелегального ринку праці, запропоновані шляхи протидії.

Практичне значення одержаних результатів наукового дослідження полягає в тому, що його основні положення та сформульовані пропозиції можуть бути використані в боротьбі з нелегальним ринком праці.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ НЕЛЕГАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ

1.1. Поняття та сутність нелегального ринку праці

Вагоме значення у формуванні структури і зайнятості посідає ринок праці, що є невід'ємною складовою частиною системи ринкового господарства. Ринок праці являє собою сукупність засобів, установ, соціальних організацій, при допомозі яких роботодавці наймають працівників, щоб здійснювати реалізацію своїх проектів, а шукачі роботи знаходять її відповідно до своєї професії, кваліфікації, бажання тощо. Ринок робочої сили характеризують системою відносин між власниками (продавцями) робочої сили та її покупцями та відповідною інфраструктурою.

У відповідності Закону України "Про зайнятість населення" [1] ринок праці характеризують як систему правових, соціально-трудова, економічних та організаційних відносин, які виникають між особами, які шукають роботу, працівниками, професійними спілками, роботодавцями та їх організаціями, органами державної влади у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців - у найманні працівників відповідно до законодавства.

Під ринком праці розуміють динамічну форму відносин, яка постійно розвивається та змінюється, в результаті чого змінюються вимоги та коло проблем, пов'язаних з інтересами найманої робочої сили, наймачів, підприємців та посередників-профспілок. Ринок праці представляє собою сферу формування попиту і пропонування робочої сили. Попит визначається потребами і

фінансовими можливостями фірм і держави. Пропонування залежить від чисельності економічно активного населення, від його професійної структури і рівня кваліфікації.

Ринок праці на відміну від інших ринків ресурсів має свої особливості.

По-перше, велика тривалість взаємовідносин продавця і покупця. Якщо на ринку більшості споживачів товарів (виняток складають дорогостоячі вироби, що продаються в кредит, і товари, які мають гарантійне обслуговування) контракт продавця і покупця миттєвий і закінчується передачею прав власності на об'єкт торгівлі, то на ринку праці взаємовідносини продавця і покупця тривають стільки часу, на який заключається договір наймання працівника. Тривалість контрактів продавця і покупця є необхідною умовою відновлення операцій купівлі - продажу послуги праці.

По-друге, важливу роль на ринку праці відіграють негрошові фактори - складність і престижність роботи, умови праці, її безпека для здоров'я, гарантії зайнятості і професійного росту, моральний клімат в колективі та ін.

По-третє, на ринок праці значний вплив роблять різні інституціональні структури - професійні спілки, трудове законодавство, державна політика зайнятості та професійної підготовки, спілки підприємців та ін. Це зв'язано, насамперед, з тим, що продавці трудових послуг, наймані робітники, складають переважну частину населення, а робота по найму є джерелом їхнього добробуту, визначений рівень якого є умовою соціального спокою у суспільстві [2, с. 423-424].

Отже, ринок праці є самостійною, комплексною системою в ринковій економіці, яка, з одного боку, залежить, від інших ринків, а з іншого - сама впливає на них.

Як стверджує С. Я. Боринець, безпосереднім джерелом одержання "брудних" коштів є тіньова економіка як сукупність неврахованих і проти-правних видів економічної діяльності. Рівень тінізації економіки певною мірою є

результатом кризи управління економічним життям суспільства, його довіри до еліти і бюрократії [3].

Дослідження тіньової економіки дає можливість зробити висновок, що тіньова економіка властива всім економічним системам та всім суспільним формаціям, а найбільший вклад у вивчення цього негативного явища внесли економічна теорія, право та соціологія. Саме на цих трьох науках базуються всі теперішні погляди на тіньову економіку та класифікацію її складових частин. У вітчизняній та зарубіжній науці існує декілька теоретичних підходів до визначення поняття "тіньова економіка": юридичний, економічний, статистичний, соціологічний, комплексний.

За юридичним підходом головним критерієм віднесення до тіньової економіки є незаконний характер діяльності, тобто поза межами офіційного законодавства. Економічний підхід розглядає тіньову економіку як виробництво, приховане від податків. Статистичний підхід полягає у тому, що критерієм віднесення до тіньової економіки є неврахування господарської діяльності органами статистики. Характерною особливістю соціологічного підходу є підвищена увага до соціальних моментів, неекономічної мотивації, до соціального статусу учасників тіньової економіки. Комплексний підхід об'єднує в собі всі розглянуті підходи.

Дослідження сьогочасних економічних реалій функціонування суспільства без встановлення характерних ознак його тіньового сегмента - невиправдана абстракція. Тіньова економіка являє собою особливу інституціональну підсистему, невід'ємний компонент ринкового господарства.

Специфічною особливістю тіньової економіки є нестабільність її обсягів та суттєва варіативність масштабів поширення залежно від країни. Порівняно із економікою розвинених країн, особливістю України є не тільки значний обсяг та масштаби поширення тіньової компоненти, але й її якісні характеристики, зокрема - корупційна складова.

До базових системних властивостей тіньової економіки слід віднести високу адаптивність, надзвичайну гнучкість та здатність до самоорганізації.

Від початку виникнення та протягом усього періоду свого розвитку тіньова економіка постійно пристосовувалася до швидкоплинних змін ринкових умов господарювання за рахунок удосконалення форм та методів діяльності. Діалектична єдність протидії держави та тіньової складової виробляла стійкість до намагань її ліквідації.

Висока гнучкість тіньової економіки проявляється у кращій мобільності порівняно з офіційним сегментом: підприємства «сірого» сектора, як правило, оперативніше реагують на волатильні зміни ринкової кон'юнктури шляхом гнучкої зміни сфер діяльності.

Тіньова економіка, як самодостатня система, має схильність до самоорганізації та часткової саморегуляції. Її розвиток відбувається стохастично, але не спонтанно.

До інших системних властивостей тіньової економіки належать:

- дуалістичний характер, що проявляється як у позитивних, так і негативних наслідках впливу на національну економіку;
- структурованість та ієрархічність - дає змогу зберігати цілісність за рахунок стійких внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків із офіційною економікою;
- емерджентність, що характерна будь-яким системам;
- нестійкість та невизначеність, які притаманні ринковому господарству та є похідними від прихованого походження тіньової економіки [11, с. 67].

Отже, тіньова економіка як комплексне явище із численними різновидами є невід'ємною компонентою економічної системи.

До її домінуючих характеристик належить латентність, адаптивність, структурованість, дуалістичність, емерджентність, здатність до самоорганізації, селективне ігнорування законодавства, стохастичність розвитку тощо. Властивість

системності проявляється, насамперед, в тому, що у сфері тіньових відносин взаємодіють між собою як окремі суб'єкти, так і соціальні групи.

Особливості ринків праці країн з перехідною економікою, зокрема України, полягають у [13, с. 5]:

- наявності пропозиції нелегальних робочих місць як в низько-, так і у середньо- та високо- оплачуваних сегментах;

- поширенні комбінованих форм оплати праці, які включають легальну та нелегальну складові.

Тіньова економіка – незареєстрована в установленому порядку економічна діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт та надання послуг, ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), статистичного анкетування та подання статистичної звітності, наслідком якого є порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови і безпека праці тощо).

Тіньова економіка характерна для кожної держави світу, зокрема для європейських держав - як членів, так і не членів Європейського Союзу.

Оплата праці завжди поставала і постає однією з головних проблем розвитку економіки й управління. В умовах ринкової трансформації економіки України вирішення найбільш суттєвих завдань - стабілізації соціально-економічної та політичної ситуації у країні, розвитку виробництва на світовому рівні, покращення життєвого рівня населення - пов'язане з формуванням ефективної належної політики оплати праці. Реформа оплати праці є важливим складником курсу реформ у національній економіці України. Від наукового обґрунтування змісту реформи оплати праці, правильного вибору шляхів реформування зарплати (ЗП) багато в чому залежать перспективи економічних перетворень.

Теоретичні дослідження засвідчили, що серед науковців немає єдиного підходу до визначення різновидів зайнятості за критерієм її легальності. Так, ряд

учених, не вдаючись до чіткого розмежування таких різновидів зайнятості, як «нелегальна», «незареєстрована», «нерегламентована», «неформальна», «тіньова», вживають їх синонімічно. В той же час, багато дослідників вдаються до обґрунтування їх суті. Так, досить вичерпно розмежують перераховані різновиди зайнятості Е. М. Лібанова та А. В. Калина. При цьому їх авторські підходи до визначення сутності різновидів зайнятості за критерієм легальності є різними. Так, Е. М. Лібанова, даючи визначення незареєстрованої зайнятості, стверджує, що вона включає в себе тіньовий, кримінальний і неформальний сектори [14]. Останній, у свою чергу, пов'язує з прогалинами законодавства щодо реєстрації окремих видів діяльності. В той же час А. В. Калина, класифікуючи зайнятість на зареєстровану та незареєстровану, в рамках останньої виділяє лише два сектори — тіньовий і кримінальний [15]. Щодо неформальної зайнятості, то на думку автора, вона є складовою тіньового сектору. При цьому її існування пов'язується з рядом причин, а не лише з недосконалістю законодавства.

Поряд з цим ряд учених обґрунтовують сутність і характеристики лише якогось одного з перерахованих різновидів зайнятості. Зокрема, праці І.М. Петрової, Є.А. Рябого, В.І. Шульги, Л.Г. Ткаченко присвячені неформальній зайнятості. В.М. Петух і П.Ю. Буряк визначають сутність лише нерегламентованої зайнятості.

Проаналізувавши та провівши паралелі між альтернативними авторськими підходами до визначення сутності тіньової зайнятості, дійшли висновку, що такі її різновиди як «нелегальна», «незареєстрована» та «нерегламентована» несуть однакове змістовне навантаження. Тобто, стосовно означення певного сектору ринку праці їх можна розглядати як синонімічні. При цьому під тіньовою зайнятістю варто розуміти зайнятість, що не оформлена відповідно до вимог чинного законодавства, вилучена зі сфери соціально-трудових відносин, не враховується державною статистикою та не підлягає оподаткуванню (приховується від обліку та контролю). У той же час, поділяючи підхід А. Калини,

вважаємо, що неформальну зайнятість все таки необхідно розглядати в рамках тіньового сектору. Адже, не зважаючи на причини її виникнення, для держави вона перебуває в «тіні».

Тіньова економіка, яка зростає, створює додаткові можливості для зайнятості, причому не тільки тіньової, оскільки даний сектор потребує продуктивних товарів легального сектора (матеріали, інструменти, послуги), а тіньові доходи використовуються для купівлі в легальному секторі споживчих товарів. Зростання пропозиції праці на офіційних ринках великою мірою поглинається неофіційним сектором. Саме тому з одного боку вирішується проблема безробіття, але, з іншого — наслідком нелегальної зайнятості є витіснення зі сфери суспільно-корисної праці офіційних працівників, що веде також до порушення трудового потенціалу під впливом понаднормового робочого дня. Загальний обсяг виробництва не збільшується, а офіційна його частина стає меншою, що призводить до зниження податкових надходжень. Таким чином, приховування навіть дозволеної законом економічної діяльності викликає перерозподіл доходів і власності шляхом деформації податкової політики і податкових відносин. Система оплати праці має бути побудована так, щоб вона матеріально стимулювала розподіл і використання трудових ресурсів за видами економічної діяльності з максимальною віддачею. Розподіл доходів між різними суб'єктами економіки і держави - не тільки загальновизнана моральна категорія справедливості, а й найважливіший інструмент зростання виробництва. Тому метою реформи оплати праці є відповідність потребам економічного розвитку та підпорядкування заходам зі стимулювання національного виробництва через зменшення рівня бідності, забезпечення ефективної зайнятості населення та підвищення оплати праці, що потребує розроблення концептуальних напрямів.

Поряд з таким явищем, як тіньова зайнятість, існує поняття "тіньова" заробітна плата. Разом тим, специфікою тінізації ринку праці в Україні є наявність

комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати неофіційно [16, с. 251].

У сучасній організації оплати праці в Україні існує низка невирішених проблем: розміри ЗП не завжди залежать від конкретних результатів праці окремих працівників і підприємств загалом; не створений дієвий механізм соціального партнерства; остаточно не визначені місце та роль ЗП у системі стимулів ринкової економіки; значне посилення міжгалузевої та регіональної диференціації ЗП; зниження питомої ваги ЗП у сукупних доходах працівників. Крім того, пенсійні виплати постійно зростають, тому робота органів Пенсійного фонду спрямована на збільшення надходжень. Забезпечити це можна за умови легальної зайнятості населення та підвищення ЗП, а її виплата «в конвертах» позбавляє працюючих соціальних гарантій [17, с. 38].

Серед існуючих видів заробітних плат, включаючи офіційний сектор і тіньовий, можна виділити наступні:

- "біла" заробітна плата — являє собою офіційні виплати працівникам, включаючи нарахування і виплату відповідних внесків до бюджету і цільових фондів у повному обсязі;

- "сіра" заробітна плата — це винагорода, яка складається з двох частин, а саме: "білої" заробітної плати і прихованих сум за відсутності будь-яких відрахувань, що зазначені у законодавстві;

- "чорна" заробітна плата — незареєстровані суми, що виплачені працівникові, відповідно будь-які відрахування до цільових фондів не здійснюються.

Слід зазначити, що 2 і 3 тип заробітних плат формують категорію "у конвертах" (рис. 1.1).

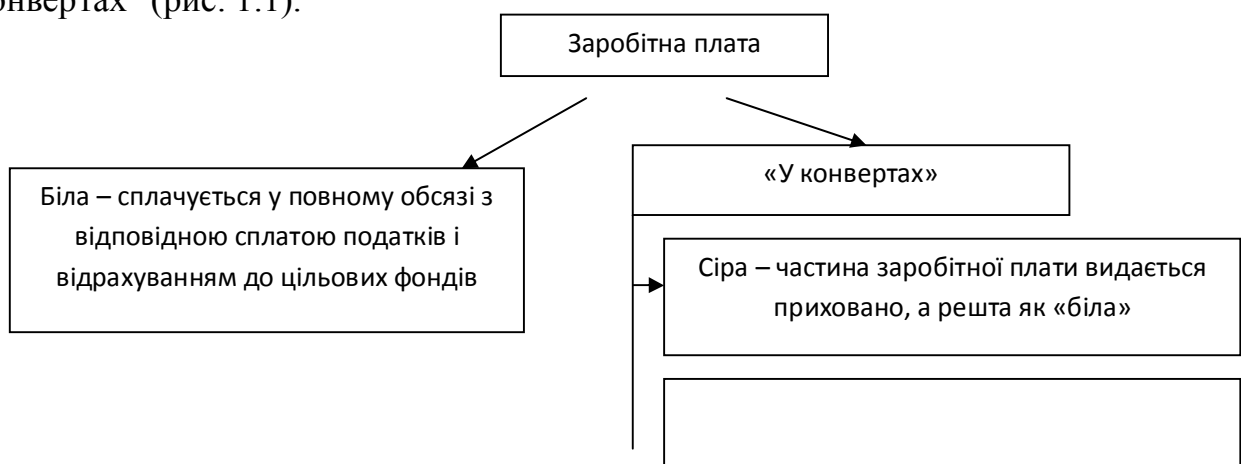

Рис. 1.1. Види заробітних плат в залежності від джерела їх походження
(складено автором за матеріалами [17, с 24-38])

Соціальна незахищеність та неможливість реалізації соціальних гарантій нелегально працюючими або тими, хто частково отримує тіньову заробітну плату, призводить до зростання рівня бідності в країні.

Маніпуляції з розміром офіційних доходів дозволяють нелегально працюючим і легально працюючим з низькою офіційною заробітною платою необґрунтовано одержувати від держави соціальну підтримку [18, с. 26 - 27].

Таким чином, нелегальний ринок - це ринок, який заборонений законом. Нелегальний ринок праці - це ринок несанкціонованої діяльності, заборонений державою. Він обслуговує потреби тіньової економіки, що є несанкціонованою господарською діяльністю. Такий ринок існує в усіх країнах незалежно від соціально-економічного устрою.

Можна надати наступне визначення: нелегальний ринок праці - система трудових, економічних та організаційних відносин, що виникають між особами, які шукають роботу, працівниками, роботодавцями та їх організаціями у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців - у найманні працівників в обхід від законодавства.

1.2. Причини та наслідки тінізації ринку праці

Головними причинами високого ступеня «тінізації» української економіки виступають неефективні інституціональний базис регулювання підприємництва та незадовільні умови для здійснення підприємницької діяльності, а саме:

- нечіткість податкового законодавства, наявність високого податкового тиску і нестабільність податкового навантаження на суб'єктів господарювання, невисокий рівень податкової дисципліни;

- понаднормове регулювання діяльності підприємств;

- надмірність корупції у органах місцевого самоврядування та державних органах;

- відсутність правової захищеності суб'єктів господарювання від спричинених зловживань з боку посадових осіб державних органів чи органів місцевого самоврядування;

- недієвість механізмів антикорупційного законодавства;

- неефективне функціонування правоохоронної чи судової системи;

- неефективність адміністрування податків;

- суперечливе та дублювання нормативно-розпорядчої бази та законодавчої бази в окремих секторах;

- високий ступінь злочинності;

- відсутня історична практика дотримання моральних стандартів та норм законослухняної поведінки під час проведення господарської діяльності та сплати податків суб'єктами господарювання та громадянами.

Ситуація, що пов'язана з інституційним розвитком України визначена ключовою проблемою експертами Всесвітнього економічного форуму, яка призвела до низької конкурентоспроможності та надмірної «тінізації» української економіки.

Головними причинами, що призводять до тінізації ринку праці сьогодні, є:

1. Високий податковий тягар. Надмірне податкове навантаження на доходи громадян, а саме процент відрахувань, що надходить до соціальних фондів,

призводить до переходу великої частини економіки у "тіньову". В сучасних умовах загальна сума таких відрахувань складає 37,5 %, серед яких пенсійний збір - 32 %, страхування на випадок безробіття - 1,9 %, страхові внески у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності становить 2,9%, , а ставка страхового збору при нещасних випадках на підприємстві і залежить від галузі. Спільно з єдиною ставкою на доходи фізичних осіб сукупне навантаження фонд заробітної плати складає 50,5 %.

2. Неналежна якість державних послуг, а саме тих, які стосуються громадянського життєзабезпечення, що надаються закладами освіти, медичними установами та комунальними службами. Результатами досліджень сфери громадських послуг доведено, що якість обслуговування державними установами населення не покращується. Так, адже 13-14 % опитаних позитивним чином оцінюють роботу медичних установ, 6-9 % - органів правопорядку, а 14-21 % комунальних служб. Не зважаючи на те, що розширюється мережа платних послуг це не призводить до покращення їхньої якості. В результаті цього формується тіньова парадержава - створення макроекономічного ступеня державного типу, при якому, унаслідок значного рівня корупції та тінізації, суспільні блага та державні послуги поділяються за ринковими принципами.

3. Надто складна система оподаткування, нестабільність податкового законодавства. В Україні існує значна кількість несистематизованих та суперечливих нормативних актів, листів та роз'яснень Державної податкової адміністрації, які готуються в межах її повноважень. Проте існує проблема, що в деяких випадках саме такі роз'яснення чи непроавильно тлумачать закон, чи "розвивають" його положення для збільшення обсягів податкових надходжень. Окрім цього, сам виклад норм податкового права постає складним для розуміння та є однією з причин надто вільного пояснення цих норм Державною податковою адміністрацією.

4. Значний рівень корупції, некомпетентність державних службовців. Дослідженнями показано, що в умовах поширення адміністративної корупції державні службовці намагаються нарощувати кількість перевірок і підвищувати розміри податків і штрафів. При цьому, система податків і штрафів не забезпечує належну ефективність як інструмент державної політики.

5. Відсутня довіра до державних інституцій. Довіра до уряду, відчуття "соціальної солідарності" закликає людей до сплати податків, навіть, якщо б раціональною поведінкою було б ухиляння від їх сплати. В Україні такий ступінь довіри надзвичайно низький. При таких умовах будь-які обіцянки уряду забезпечувати потенційні блага в заміну на сплачені громадянами податки викликають часті спротиви з боку громадян [19].

У жовтні 2014 року голова Державної фіскальної служби Ігор Білоус повідомив про те, що 70-80% бізнесу сплачує працівникам зарплату в конвертах. Підрахувавши щомісячні тіньові доплати охоплюють від 20 до 50 млрд. грн., через які в результаті - виникнення неконтрольованого чорного ринку готівки. Голова служби має на меті скорочення тіньового ринку зарплат до мінімуму, реформує єдиний соціальний внесок. Реформа ЄСВ стане однією з ключових, оскільки податкове навантаження на заробітні плати в Україні є найвищим у Європі. В Євросоюзі зарплата в середньому оподатковується за сумарною ставкою 36,1%, а у нас (ЄСВ + податок на доходи фізичних осіб) – вище 50%, саме тому зарплати йдуть у тінь [20].

Причина приховування заробітної плати виступає часто у високих відрахуваннях до Пенсійного фонду. В разі їх цілковитої виплати унеможлиблюється прибуткова робота підприємств, так як відрахування вважаються дуже високими, зважаючи на незадовільну систему пенсійного забезпечення. Тоді, коли у розвинених країнах найманими працівниками розглядаються вигідні пенсійні схеми як один із основних аргументів щодо вибору

місця роботи, в цей же час в Україні відрахування до Пенсійного фонду вважаються чистими витратами працівника та роботодавця [21, с. 33].

Сплачуючи внески до Пенсійного фонду, не можна стверджувати, що це суттєво пов'язано з обсягом майбутніх пенсій. Незадовільний досвід років трансформації примушує громадян шукати альтернативу солідарній пенсійній системі у вигляді приватних заощаджень.

Наслідками тінізації ринку праці є:

- невисокий рівень соціального захисту громадян;
- незадовільна якість державних послуг у сферах освіти, здоров'я і культури;
- недостатня розвиненість соціальної інфраструктури;
- розвиток корупції, хабарництва;
- ускладнення у проведенні державної економічної політики [22, с. 64].

Підвищення рівня тінізації оплати праці забезпечується через:

- значний розрив між вартістю трудових ресурсів для роботодавця та фактичною зарплатою, яку працюючий отримує;

- толерантне ставлення працюючих до практики сплати неофіційних заробітних плат, а також до позбавлення їх гарантій щодо пенсійного та соціального забезпечення;

- відчуття невідповідності сплачених податків та внесків якості державних послуг, що призводить до необхідності значних додаткових витрат з боку населення з метою отримання цих послуг на належному рівні;

- відчуттям несправедливості системи розподілу пенсій, пов'язаної з наявністю великої кількості спеціальних, професійних, особливих та пільгових професійних режимів;

- наявністю механізмів, які забезпечують легке та дешеве вилучення коштів підприємств у позалегальний сектор економіки з метою виплати тінювих заробітних плат;

- фактичною безкарністю порушень у сфері оплати праці [13].

У структурі тіньової заробітної плати ми виокремлюємо:

- зарплату в кримінальній економіці, тобто за повністю нелегальну діяльність як у сфері виробництва, так і у сфері обігу;
- зарплату в прихованій економіці - як результат нелегальної діяльності в рамках легальної зайнятості.

«Кримінальну» зарплату удержує лише певний контингент «працівників» - представників кримінальної зайнятості. Вони здійснюють нелегальну економічну діяльність поза правовим полем (без реєстрації і ліцензування), часто випадкового характеру, з ухилянням від сплати податків і ризиком конфліктів з правоохоронними органами. Це - підпільна діяльність з виробництва, транспортування та реалізації продукції, а також фіктивна діяльність - спекуляція, корупція, шахрайство, вбивства тощо.

«Прихована» заробітна плата виплачується у сфері неформальної зайнятості. Йдеться про дозволена законодавством трудову діяльність, процедура реєстрації якої однак не передбачена або обмежена, а результати (доходи) не враховуються офіційною статистикою (не декларуються) і не підлягають оподаткуванню. Масштаби виробництва і вид діяльності до уваги не беруться [23, с. 57].

Виплата заробітної плати «в конвертах» обумовлюється наступними факторами:

- високий рівень податкового навантаження на фонд заробітної плати, який лежить на роботодавцеві і призводить до збільшення його витрат;
- низький рівень заробітних плат, що призводить до зниження купівельної спроможності за умови сплати податків;
- невпевненість населення у тому, що після виходу на пенсію можна буде отримати достойне соціальне забезпечення;
- високий рівень корупції в країні, який призводить до того, що населення не отримує еквівалентної компенсації за сплачені податки у вигляді суспільних та колективних благ [24, с. 110].

Складовою частиною неформальної зайнятості є трудова міграція населення. Відкритість кордонів до дедалі вільнішого руху товарів і капіталу водночас заохочує і вільний рух людей. В умовах відкритої економіки цілком закономірним джерелом тіньових доходів населення є при-ток капіталів з закордону як форма оплати праці нелегальних мігрантів.

Визначення реального обсягу заробітків трудових мігрантів є чи не найскладнішим при проведенні вибіркового опитувань, головним чином через небажання (побоювання) і самих мігрантів, і їхніх родичів щиро відповідати на питання щодо заробітків. Це зрозуміло, оскільки значна частина трудових мігрантів працює і отримує доходи за кордоном напівлегально або цілком нелегально [25, с. 80].

Здійснимо аналіз впливу ринку праці та товарного ринку на доходи бюджету. Схему грошового потоку представлено на рис. 1.2.

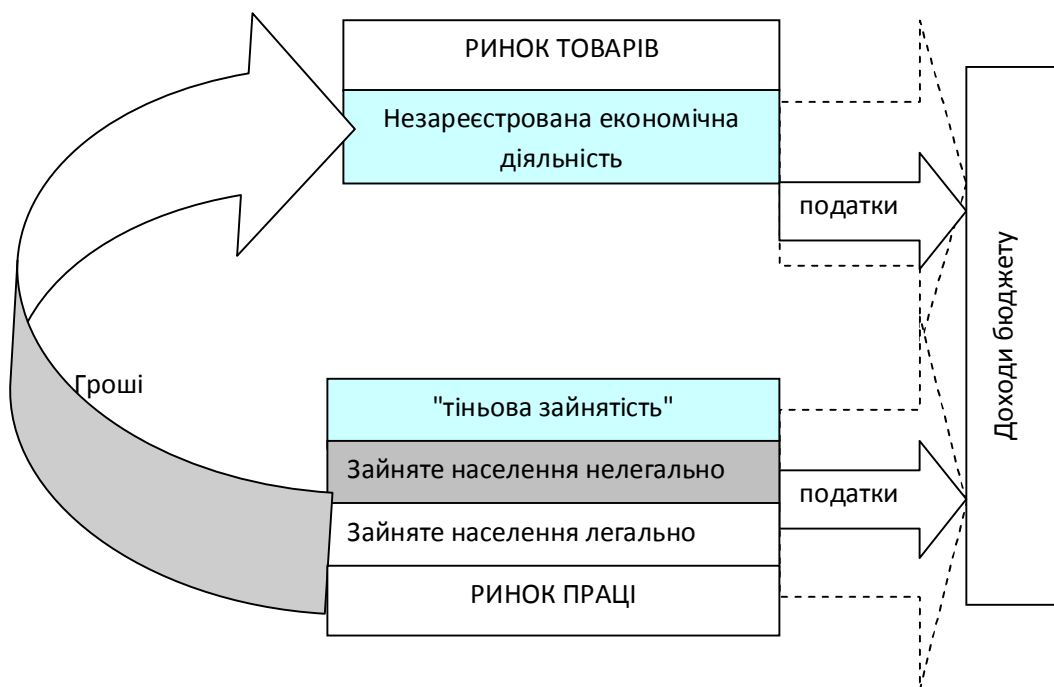

Рис. 1.2. Схема впливу ринку праці та товарного ринку на доходи бюджету [26]

Вважаємо, що ринок праці три групи населення.

Перша група включає у себе зайняте населення на легальній основі, тобто сюди відносять тих працівників, які офіційно зареєстровані на підприємстві та одержують офіційно всю суму заробітної плати і сплата податків в повному обсязі. Ця група налічує також тих працівники, які також зареєстровані офіційно, але частину заробітної плати отримують у „конвертах”, тобто лише частина їх доходу оподатковується, саме ця частина і входить до першої групи.

Друга група - зайняте населення (нелегально), до цієї групи належать ті працівники, які зареєстровані офіційно, але частину заробітної плати отримують у „конвертах”, тобто ця частина, що не оподатковується, і є „світло-сірим” сектором на ринку праці.

До третьої групи відноситься населення, яке отримує доходи та не сплачує податки, тобто займається незареєстрованою діяльністю. Наприклад, населення, що веде підсобне господарство, перепродає товари, виконує різні послуги (ремонт техніки, пошив одягу тощо) або ж отримує доходи кримінальним шляхом.

Основним завданням дослідження тіньової складової ринку праці є виявлення незареєстрованих доходів та оцінка обсягу недоотриманих податків. Вирішення цього завдання призведе до збільшення надходжень до бюджету (на рис. 1.2 - пунктирна стрілка від ринку праці до доходів бюджету).

У свою чергу, отримані населенням доходи потрапляють на ринок товарів. Саме на ринку товарів можна визначити наявність незареєстрованих доходів. Оскільки всім відомо, що витрати покупця не можуть перевищувати його дохід. На цьому твердженні і базується метод визначення обсягів незареєстрованої економічної діяльності - метод "витрати населення - роздрібна торгівля" [26, с. 159]. Вирішення цього завдання також призведе до збільшення надходжень до бюджету (на рис. 1.2 - пунктирна стрілка від ринку товарів до доходів бюджету).

Тіньова зайнятість в умовах трансформаційної економіки є абсолютно очевидним фактом, а її нелегальність обумовлена слабкістю соціально-економічних інститутів. Збільшенню тіньової зайнятості сприяють скорочення виробництва в основних видах економічної діяльності, низька частка оплати праці у випуску, збереження високого рівня бідності працюючого населення, високий рівень оподаткування легального бізнесу, в тому числі внесків у державні соціальні фонди, низький рівень дотримання встановлених законів і, як наслідок, втрата довіри до правоохоронної та судової систем держави.

З одного боку, зайнятість у тіньовій сфері дає можливість зберегти трудовий потенціал, сприяє вирішенню проблеми доходів і навіть елементарного виживання деякої частини населення. З іншого - відволікає масу ресурсів і зусиль на приховування як самої такої діяльності, так і її результатів, а найголовніше - призводить до втрати обов'язкових податкових надходжень внаслідок тіньової оплати праці, які вкрай необхідні для здійснення державою своїх функцій.

1.3. Нормативно-правове регулювання ринку праці

У ст. 2 Закону України "Про зайнятість населення" визначено, що відносини у сфері зайнятості населення регулюються цим Законом, Конституцією України, Кодексом законів про працю України, Цивільним та Господарським кодексами України, Законами України "Про оплату праці", "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття", "Про колективні договори та угоди" іншими актами законодавства. Забезпечується зайнятість населення методом встановлення відносин, які регламентуються трудовими контрактами (договорами), ведення підприємницької та інших видів діяльності, які не є заборонені законом.

Законодавчі зусилля мають бути спрямовані на усунення прогалин у нормативно-правовому регулюванні економічної діяльності, а також актуалізацію законодавства відповідно до поточних реалій. Україні вжито безпрецедентних

нормотворчих заходів щодо посилення законодавчого впливу на економіку загалом і тіньову її компоненту зокрема. Про це свідчить прийняття Верховною Радою України нової редакції Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” [27], Податкового кодексу України [28] (грудень 2010 р.), відповідних постанов Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів.

Оновлення законодавства України суттєво розширюють коло осіб, уповноважених на здійснення певних функцій у системі фінансового моніторингу (фінансові установи і платіжні організації, біржі, професійні учасники ринку цінних паперів, компанії з управління активами, поштові та інші установи, які проводять операції з переказу коштів, нотаріуси, ріелтери, адвокати, ритейлери виробів з дорогоцінних металів і камення, організатори лотерей, професійні бухгалтери, аудиторів та ін.). Наявні структури наділяються додатковими повноваженнями. Поява значної кількості нових гравців потребує подальшої деталізації їхньої ролі в системі боротьби з тіньовою економікою [29, с. 14].

Правоохоронні методи базуються на реалізації повноважень Служби безпеки України і Міністерства внутрішніх справ України.

Адміністративні методи застосовуються для мінімізації тіньової економіки у формі державного фінансового контролю системою Державної податкової служби, Державною контрольно-ревізійною службою, органами внутрішнього аудиту міністерств і відомств. Значних зусиль держава докладає до викорінення кримінальної (чорної) економіки. Намітились певні зрушення в активізації боротьби з корупційно-бюрократичною (“краватковою”) економікою. Ефективність цих зусиль можна буде оцінити з часом.

У тіньовій економіці наймасовіший сегмент правопорушень припадає на приховану (сіру) економіку. Саме він “демпфірує” під час кризи і може

розглядатись як основне джерело збільшення податкових надходжень [30, с. 193].

У відповідності ст. 15 Закону України "Про зайнятість населення" ґрунтують державну політику зайнятості населення такі принципи:

1) пріоритетність забезпечення продуктивної, повної, продуктивної та вільно вибраної зайнятості в процесі реалізації активної соціально-економічної політики держави;

2) відповідальність держави за планування та реалізацію політики зайнятості населення;

3) забезпечення однакових можливостей населення у веденні конституційного права на працю;

4) забезпечення ефективного використання трудового потенціалу та реалізація соціального захисту населення ід безробіття.

Ст. 17 Закону забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах зайнятості населення через Кабінет Міністрів України, Верховну Раду України, центральний орган виконавчої влади у сфері соціальної політики, Верховну Раду Автономної Республіки Крим та Раду міністрів Автономної Республіки Крим, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Основним органом, який забезпечує систему центральних органів виконавчої влади, метою якої є формування та реалізація державної політики у сферах зайнятості населення виступає центральний орган виконавчої влади у сферах соціальної політики. Кабінет Міністрів України розробляє, затверджує з метою забезпечення державної політики зайнятості головні напрями запровадження державної політики на середньостроковий період у сфері зайнятості населення, де визначаються методи та шляхи розв'язання проблем зайнятості населення і реалізуються заходи з консолідації зусиль всіх сторін соціального діалогу, що спрямовані на

регулювання процесів, які відбуваються на ринку праці, для того, щоб підвищити рівень зайнятості населення.

В липні 2012 р. було ухвалено Закон України «Про зайнятість населення», який сприятиме у вдосконаленні механізмів державного регулювання сферизайнятості населення, покликаний забезпечити ефективно і цільове використання страхових коштів, які спрямовані на програми сприяння зайнятості, а також посилить мотивації роботодавців і працівників до легального працевлаштування, зменшить рівень безробіття серед молоді, покращить ситуацію із зайнятістю людей зрілого віку, підвищить можливості професійного зростання особи, збільшення темпів утворення нових робочих місць [31, с. 11].

Теорія і практичні рекомендації містить недостатній і неповно систематизований перелік способів оцінювання нелегальної економіки. Вони поділяються на способи економічних показників і економічних гіпотез, що, своєю чергою, діляться на макрометоди і мікро- методи. Методи економічних показників включають такі, що використовують у системі національних рахунків (макрометоди) та показники руху трудових, фінансових і матеріальних ресурсів суб'єктів господарювання (мікрометоди). До зазначених методів, відповідно, розраховуються економічні показники держави (макрометоди) чи підприємства (мікрометоди) різноманітними способами. Розбіжності, що виявлено є показниками розміру нелегального сектору. Методи економічних гіпотез показують непрямі шляхи та способи розрахунку за обсягами виробництва і споживання окремими "лакмусовими" індикаторами і дисбаланси, що свідчать про підвищення (зниження) тіньової економіки в масштабах країни (макрометоди) та окремих інших суб'єктів господарювання (мікрометоди). Можна побачити, за економічним змістом показників і обчислювальними операціями макрометоди і мікрометоди істотно не відрізняються. Значна кількість макрометодів виступають аналогами мікрометодів, а саме: метод чистої продукції є аналогом обчислення внутрішнього продукту в СНР; аналогом фінансового методу є метод грошового

обороту; а метод касового дефіциту - аналогічний монетарному методу тощо. Винятком для макrorівня серед усіх методів є лише такі методи, в яких використовують інформацію первинного обліку чи отриману внаслідок аудиту, контрольної перевірки діяльності певного суб'єкта господарювання. Використавши загальноприйняті ознаки при класифікації економіко-математичних методів, суттєво важливим є поділ за наступними ознаками: 1) за видом залежності між показниками (функціональною і кореляційною) - на аналітичні ("детерміновані") і статистичні ("стохастичні"); 2) за числом незалежних змінних - на однофакторні та багатofакторні.

В Україні налічують дві методики оцінювання рівня тіньової економіки: методику Державної статистичної служби України та методику Міністерства економічного розвитку і торгівлі.

Держкомстат України сформував та застосовує методику визначення обсягів тіньової економіки у Програмі розвитку системи національних рахунків [32].

Методика, що передбачає розрахунок рівня тіньової економіки здійснюють за методом оцінювання: «витрати населення - роздрібний товарооборот», а також такими методами як монетарний, фінансовий та інтегральний метод [33].

Обчислюючи рівень тіньової економіки за способом "витрати населення – роздрібний товарооборот" виявлено наявність перевищення споживчих грошових витрат населення на купівлю товарів над сукупним обсягом продажів населенню товарів всіма суб'єктами господарювання в офіційному секторі економіки. Даний метод виступає прямим та використовується для сукупного розрахунку макроекономічних параметрів тіньової економіки.

При електричному методу порівнюється приріст внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. Наступне припущення полягає у прирості внутрішнього споживання електроенергії, що повинен відповідати приросту реального ВВП. При перевищенні приросту внутрішнього споживання

електроенергії над приростом ВВП, вважається, що спрямування електроенергії іде на виробництво в тіньовій економіці (Непрямий метод).

При монетарному методі визначається тенденції зміни у співвідношенні обсягу готівки до банківських депозитів у певному аналізованому періоді (Непрямий метод) [34].

Суть фінансового методу полягає у визначенні тенденцій у змінах пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, які використані у процесі виробництва, а також валовим доходом підприємств в країні загалом або у виді економічної діяльності (непрямий метод).

Найбільш прийнятними для визначення обсягів тіньової економіки в умовах наявної статистичної бази є такі методи: “витрати населення – роздрібний товарооборот”, фінансовий, монетарний, електричний.

Узагальнення існуючих наукових розробок дозволило виокремити прямі та непрямі методи вимірювання тіньової зайнятості (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Методи вимірювання тіньової зайнятості

Прямі	Непрямі		
	формалізовані		Експертні
	методи оцінювання тіньового ринку праці	методи оцінювання тіньової зайнятості через оцінювання тіньової економіки	
Соціологічні опитування	Метод PREALC	«Італійський» метод	
Вибіркові обстеження	Метод «неврегульованого ринку праці»	Метод «валютного коефіцієнту»	Індивідуальні
		Метод «витрати населення — роздрібний товарооборот»	
	Метод Контіні	Метод фізичного внеску	Колективні
	Метод сукупного попиту і сукупної пропозиції (Харазішвілі)		

Вищий рівень достовірності щодо оцінювання масштабів тіньової зайнятості забезпечують прямі методами. Проте, для України стримуючим фактором у їх застосуванні є низький рівень ширості респондентів (населення традиційно не

довіряє будь-яким опитуванням і підозрює можливість використання одержаної інформації собі на шкоду). З огляду на це, для оцінювання масштабів тіньової зайнятості актуалізується необхідність застосування непрямих методів, які умовно можна поділити на експертні та формалізовані.

Отже, нормативно-правова основа регулювання національного ринку праці - Закони України «Про зайнятість населення», Кодекс законів про працю, «Про колективні договори та угоди», «Про оплату праці» тощо.

Виділяють прямі та непрямі способи оцінювання тіньової зайнятості. До прямих відносять способи соціологічних опитувань та вибіркового обстеження. Непрямі методи визначають як методи оцінювання тіньового ринку праці; ; експертні методи; методи оцінювання тіньової зайнятості через оцінювання тіньової економіки.

Висновки до 1 розділу

1. Ринок праці визначають як систему суспільних відносин, який охоплює сферу працевлаштування, виникнення попиту й пропозиції на робочу силу, механізм, який здійснює узгодження ціни, умов праці між найманими працівниками та роботодавцями. Основа тіньової економіки полягає у тіньовому ринку праці. Він виступає своєрідним джерелом, який постачає тіньовій економіці трудові ресурси. Саме ці два поняття є тісно взаємопов'язаними. Нелегальний ринок являє собою ринок, який заборонений законом. Поняття "нелегальний ринок праці" є тотожним ринку несанкціонованої діяльності, яка заборонена державою. Він покликаний обслуговувати потреби тіньової економіки, які виступають несанкціонованою господарською діяльністю. Місце такого ринку існує в усіх країнах та незалежно від соціально-економічного устрою держави. Нелегальний ринок праці включає в себе систему трудових, економічних, організаційних відносин, які виникають між особами при пошуку роботи, працівниками, роботодавцями, їх організаціями у сферах задоволення потреб

працівників у зайнятості, а роботодавців - у найманні працівників в обхід від законодавства.

2. Основна причина виникнення тіньового ринку праці полягає у наявності можливостей для частини економічних агентів недотримуванні існуючого законодавства. Перше місце у цьому посідає низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки, а друге - надмірний податковий тягар через складну систему оподаткування, значний податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження на суб'єкти господарювання, нестабільність податкового законодавства, а також - низька якість державних послуг, а саме тих, що відносяться до життєзабезпечення громадян, які надають медичні установи, заклади освіти та комунальні служби. Сприяє утворенню тіньового ринку праці і надмірне регулювання підприємницької діяльності, високий рівень корупції, хабарництва та некомпетентність державних службовців. Негативну роль відіграє також відсутність довіри до державних інституцій. Щоразу викликають суспільний супротив будь-які обіцянки уряду у проваленні ефективних реформ в обмін на сплату громадянами податків.

3. Нормативно-правова основа регулювання національного ринку праці - Закони України «Про зайнятість населення», Кодекс законів про працю, «Про колективні договори та угоди», «Про оплату праці». В Україні налічують дві методики оцінювання рівня тіньової економіки: методику Державної статистичної служби України та методику Міністерства економічного розвитку і торгівлі.

Держкомстат України сформував та застосовує методику визначення обсягів тіньової економіки у Програмі розвитку системи національних рахунків.

Методика, що передбачає розрахунок рівня тіньової економіки здійснюють за методом оцінювання: «витрати населення - роздрібний товарооборот», а також такими методами як монетарний, фінансовий та інтегральний. Існують прямі та непрямі методи вимірювання тіньової зайнятості. До прямих можна віднести методи соціологічних опитувань та вибіркового обстеження. До непрямих можна

віднести: методи оцінювання тіньового ринку праці; методи оцінювання тіньової зайнятості через оцінювання тіньової економіки; експертні методи.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ НЕЛЕГАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз тіньового сегменту економіки України

Сьогодні Україна, на жаль, має величезний сектор тіньової економіки. До «тіньової» економіки в Україні відноситься сукупність видів економічної діяльності, які є заборонені законодавством України, або ті, які з різних причин не є врахованими у офіційній статистиці. Початок економічної кризи у 2008 році призвів до зростання рівня тіньової економіки в Україні з 28 % до 34 % [35, с. 67]. Якщо говорити про рівень напівлегалізованого сегмента, то він не змінився, що підтверджено розрахунками за електричним методом, - 26-27 % ВВП. При різкому зростанні збитковості підприємств (з 24 % до 30 %) відбувається виведення капіталу в тіньовий сектор економіки, а метод "витрати населення - роздрібний товарооборот", який показує незначне збільшення тіньової економіки (з 38 % до 40 %), підтверджує, що ці кошти не були застосовані в національній економіці. Збільшення готівкових коштів в обігу за монетарним методом розрахунку свідчить про зростання неформального сегмента тіньової економіки. У 2009 році економічна криза продовжується, що стимулювало подальше збільшення рівня тіньової економіки аж до 39 %. Зниження рентабельності виробництва, що відбувалося в умовах легального сектора призвело до зростання частки тіньового виробництва. При цьому нелегальний сектор характеризується збільшенням обсягів виробництва. Про зростання неформального та напівлегалізованого сегментів тіньової економіки свідчить також розрив між легально отриманими доходами та витратами населення з 40 до 45 %, що показує метод "витрати населення - роздрібний товарооборот". Україна посідає 17 місце у світі щодо відтоку капіталу з країни. За період 2000-2008 рр. відтік тіньового капіталу з країни склав 82 млрд.

дол., що у 2,3 раза перевищує обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну. Таким чином, нестабільна економічна ситуація в економіці України у 2008 році призвела до зростання відтоку капіталу з легального обігу, що сприяло поглибленню економічної кризи. Негативні очікування щодо ведення бізнесу в Україні стимулювали підприємців використовувати тіньові механізми для збереження капіталів. Масштабний відтік капіталу з легальної економіки свідчить про їх акумуляцію та наявність незадіяних інвестиційних ресурсів для національної економіки. Проте через неможливість гарантування прав власності в тіньовому секторі такі ресурси залишаються незадіяними. Поновлення економічного зростання у 2010 році в Україні також призвело до повернення капіталів до легальної економіки [36, с. 495].

За інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі України рівень «тіньової» економіки, обчислений за методом «витрати населення — роздрібний товарообіг», становив у 2012 р. приблизно 45% ВВП. Витрати населення на придбання товарів і послуг становили 1179,1 млрд. гривень, тоді як офіційно зареєстрований оборот роздрібною торгівлі становив лише 804,3 млрд. гривень.

Таким чином, структура тіньової економіки, яка сформувалась в Україні до початку економічної кризи, набула інституціональних ознак та суттєво не змінилась, що пояснюється несприятливим інституційним середовищем ведення бізнесу в легальному секторі.

Виникнення військового конфлікту на території України, фінансова дестабілізація (значний дефіцит платіжного балансу, цінові та курсові шоки, зростання збитковості виробництва), зростання панічних настроїв економічних агентів та посилення адміністративного тиску призвели до формування за розрахунками Мінекономрозвитку безпрецедентно високого рівня тіньової економіки у 2014 році – 43% від обсягу офіційного ВВП (порівняно з 2013 роком збільшився на 8 в.п.). У 2015 році ситуація дещо стабілізується і при цьому рівень

тіньової економіки від обсягу ВВП знижується у порівнянні з попереднім роком на 3 в.п. та становить 40%. (рис. 2.1).

Розрахунок рівня тіньової економіки здійснюють згідно з Методичними рекомендаціями розрахунку рівня тіньової економіки, які затверджені наказом Мінекономіки від 18.02.2009 № 123.

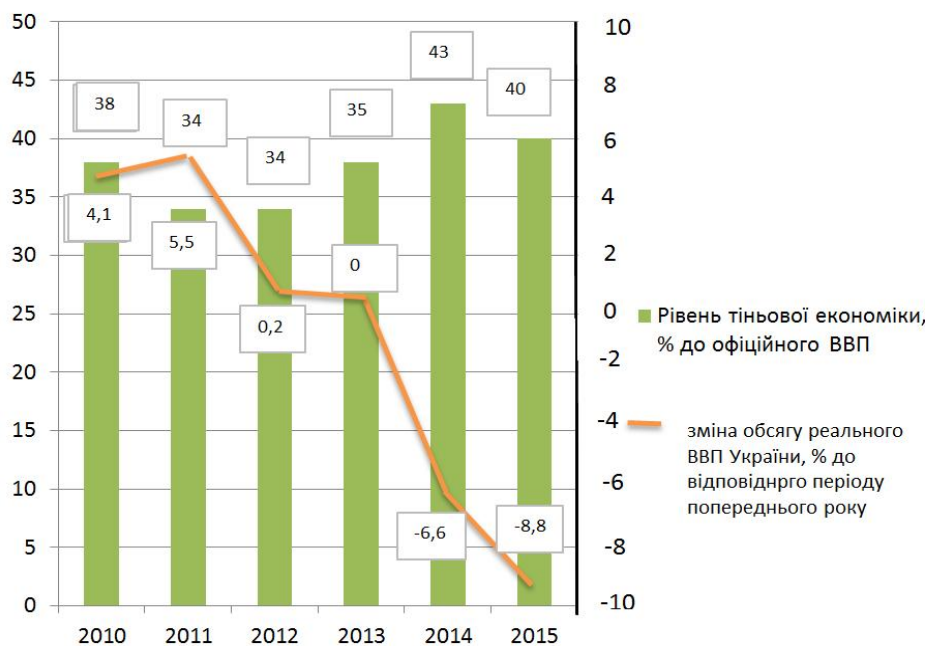

Рис. 2.1. Динаміка інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) та темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року)

Джерело: розраховано за даними Мінекономрозвитку

Дана розбіжність свідчить про те, що сам інтегральний показник рівня тіньової економіки (здійснюється методом зведення всіх попередніх оцінок) може служити саме комплексним індикатором такого явища, як тіньова економіка.

Варто відзначити, що не існує прямого зв'язку між рівнем тінізації економіки та рівнем валового внутрішнього продукту. Проаналізувавши динаміку ВВП та тіньової економіки за інтегральним показником в період з 2010 по 2015 роки, одержані дані показали різну тенденцію розвитку цих показників. В період з

2011 по 2015 роки при падінні рівня ВВП в країні, відбулось як номінальне, так і відносне збільшення рівня тінізації (рис. 2.1).

Розглянемо динаміку рівня тіньової економіки за окремими методами в період з 2010 року по 2015 рік.

Кожен метод розрахунку рівня тіньової економіки охоплює певну сферу національної економіки (з відповідно різною часткою в ній нелегального сектору). Тому лише інтегральний показник рівня тіньової економіки є комплексним індикатором, що характеризує таке явище як тіньова економіка.

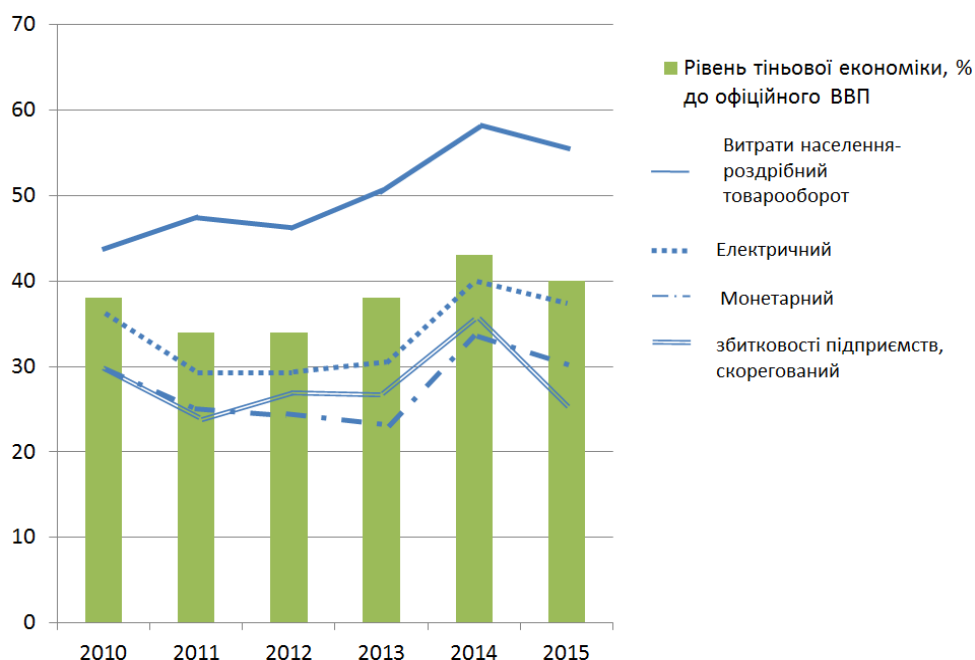

Рис. 2.2. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами у 2010-2015 роках, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку

Як видно з рис. 2.2, хоча усі показники у 2014 р. продемонстрували підвищення тінізації економіки, у 2015 році вона набрала спадаючий характер.

В загальному 2010-2015 рр. рівень тіньової економіки в Україні коливається від 26% до 58%. Дана дисперсія пояснюється тим, що кожен метод розрахунку обмежує певну сферу національної економіки.

Слід зауважити з рис. 2.2., що найнижчі показники рівня тінізації показали монетарний та метод збиткованості підприємств (у 2015 р. 26% і 30% відповідно). Саме тут врахування ринку послуг є найменшим. Оскільки, на сучасному етапі активного переходу до постіндустріального суспільства, сфера послуг відіграє одне з ключових значень, так як перебуває в активному розвитку (ІТ-технології, інтернет комерція) та матиме в майбутньому, безумовно, тенденцію до зростання, тому необхідно якісно враховувати всі процеси в цій сфері для надання можливості більш точної оцінки ступеня тінізації в країні.

2.2. Оцінка масштабів та соціально-економічних наслідків тінізації зайнятості населення в Україні

Провівши аналіз рівня тінізації певних параметрів ринку праці за експертними методами за період з 2008 року по 2012 рік, варто відмітити значні відмінності у судженнях експертів (табл. 2.1). Як показують розрахунки експертів, наприклад, В. Юрчишин, О. Жолудь, Б. Данилишин, стверджують, що рівень тіньової зайнятості в Україні склався на рівні від 35 до 38 %. Водночас, експертна оцінка Світового банку та Фонду «Інтелектуальна перспектива» виступає, на жаль, ще більш невтішною, так як певний показник оцінюється в межах від 40 до 45 %. Досить позитивно на фоні попередніх оцінок виглядає експертна оцінка МОП (9%). Тінізація торкнулася не лише зайнятості, а також і оплати праці. На думку, С. Кравченко близько 45-50 % заробітної плати є неофіційною та виплачується у «конвертах». Проте, М. Бродський обсяг тіньової заробітної плати оцінює в 145 млрд грн, а дані Державної податкової служби України показують 170 млрд грн.

Таблиця 2.1

Оцінювання параметрів тінзації вітчизняного ринку праці за експертними методами (2008-2012 рр.)

Автор (експертна оцінка)	Оцінювання параметрів тіншового ринку		
	Частка зайнятих у тіні, %	Чисельність зайнятих у «тіні», млн осіб	Тіншова заробітна плата, млрд грн
1	2	3	4
В. Юрчишин (директор економічних програм Центру Разумкова)	36	—	—
І. Сухомлин (начальник управління організації надання соціальних послуг Державного центру зайнятості України)	22,5-31,5	5-7	—
Світовий банк	44,5	9,9	—
О. Жолудь (економіст Міжнародного центру перспективних досліджень)	35,6	7,9	—
Фонд «Інтелектуальна перспектива» і Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України	40,1	8,9	—
М. Заблоцький (фінансовий аналітик)	—	4,7	—
Міжнародна організація праці (МОП)	9	—	—
Б. Данилишин (ексміністр економіки України)	38	8,2	—
С. Кравченко (к.ю.н., доцент, експерт Ради підприємців при КМУ)	—	—	45-50 %
М. Бродський (голова Державної служби з питань регуляторної політики та підприємництва)	—	5	145
Аналітики Київського обласного центру зайнятості	30	—	—

А. Чекасов (голова Державної інспекції з питань праці)	—	2—4,7	—
П. Розенко (міністр соціальної політики України)	14	—	150
Державна податкова служба України	—	—	170

Щодо формалізованих методів оцінювання тіньової зайнятості, то за деякими з них розрахунки та оцінювання параметрів тіньового ринку праці вже проведені (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Оцінювання параметрів тіньового ринку праці за формалізованими методами (2008-2012 рр.)

Методологічні підходи	Оцінювання параметрів тіньового ринку праці														
	Частка зайнятих у тіні, %					Чисельність зайнятих у «тіні», млн осіб					Масштаби (рівень) тіньової економіки, млрд грн (%)				
	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012
Метод сукупного попиту і сукупної пропозиції	17	25	27	—	—	2,3	3,3	3,5	—	—	485	450	570	—	—
Метод «витрати населення — роздрібний товарооборот»	38,02	—	—	—	—	—					53,4 %	—	—	—	—
Метод Контіні	28,73	29,85	30,30	30,28	30,49	6,03	6,03	6,14	6,15	6,21	—				
Методу «валютного коефіцієнту»	16,31	16,99	16,23	15,67	17,10	3,42	3,43	3,29	3,18	3,48	232,56	261,88	303,61	374,68	392,4
Метод «неврегульованого ринку праці»	4,77	5,55	5,63	5,31	—	1,00	1,12	1,14	1,08	—	68,9	85,60	105,21	126,97	—
Методу фізичного внеску	—	—	4,49	3,18	—	—	—	0,91	0,65	—	—	—	8,5	9,1	—

При аналізі методу сукупного попиту і сукупної пропозиції, що розроблений Ю. Харазішвілі, та методу «витрати населення — роздрібний товарооборот», який

розроблений І. Макаренко, варто відмітити значний «розрив» між кількісними показниками оцінювання тіньової зайнятості.

Перший із них показує частку зайнятих у тіні у 2008 році 17 %, а другий — 38 %. Крім того, за методом Харізашвілі можна відслідкувати тенденцію до зростання як чисельності зайнятих у «тіні», так і масштабів тіньової економіки в цілому.

При розрахунках параметрів тіньового ринку праці канд. екон. наук Г.М.Юрчик було використано такі методи як:

- метод Контіні, який опирається на припущення, згідно з яким спадання рівня зайнятості у зареєстрованому секторі є викликане перерозподілом робочої сили до незареєстрованого сектору;
- метод «валютного коефіцієнту» сформований на монетарних підходах до оцінювання тінізації трудових відносин;
- метод «неврегульованого ринку праці», який базується на використанні співвідношення зайнятих та працюючих малих підприємств;
- метод фізичного внеску, який опирається на співвідношенні постійної спожитої енергії та ВВП (табл. 2.2).

Розрахунки, проведені Г.М. Юрчик, рівень тіньової зайнятості, визначений за методом Контіні є досить високим. В динаміці відповідний показник при цьому лише зростає. У відповідності з методом «валютного коефіцієнту» виступає рівень зайнятості в «тіні», але і є достатнім, не критичним.

Метод «неврегульованого ринку», застосовувати його в Україні в цілому не рекомендується через принципову неможливість приєднання дрібного бізнесу до сектору, який цілком перебуває в «тіні». Але, провівши відповідні розрахунки, Юрчик Г.М. встановив, що отримані показники тінізації є досить заниженими, а відтак не відображають ситуацію в дійсності. Надто оптимістичними є також результати оцінки масштабів тіньової зайнятості, що обраховувався за методом

фізичного внеску, що в певній мірі можна пояснити значним обсягом умовностей та припущень, які лежать в його основі.

За різними методами обрахунку кількісного оцінювання тіньової зайнятості можна стверджувати про значну варіативну відмінність результатів. (рис. 2.3).

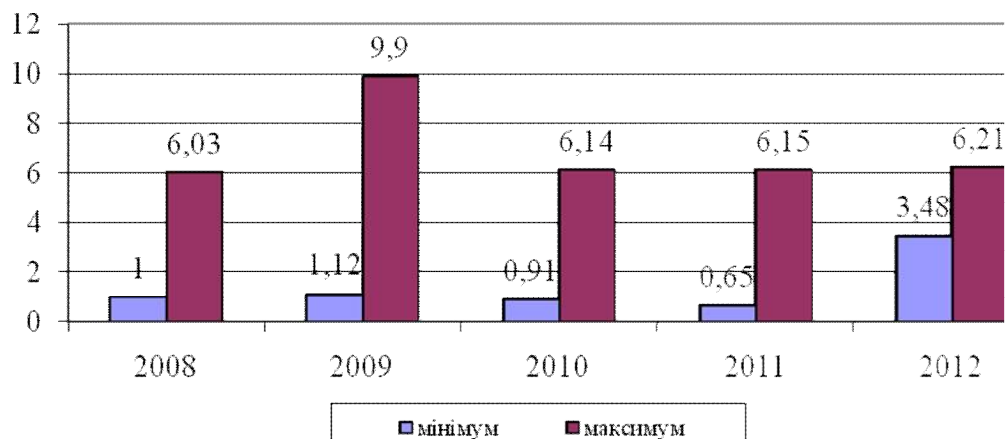

Рис. 2.3. Варіація чисельності зайнятих у «тіні» за різними методами оцінювання

Джерело: розраховано за даними Мінекономрозвитку

У 2014 році Мінекономрозвитку запропонувало новий метод для розрахунку рівня тіньової економіки – метод незареєстрованої зайнятості, за яким рівень тіньової економіки розраховується шляхом визначення кількості працюючих у тіні та за тіньовими витратами часу.

Обчислення рівня тіньової економіки за кількістю працюючих у тіні полягає у співставленні зайнятих у галузях економіки з показниками найманих працівників, самозайнятих на малих підприємствах юридичних осіб та самозайнятих фізичних осіб-підприємців – суб'єктів господарювання та з врахуванням тіньової зайнятості серед безробітних. Остання розраховується як різниця між кількістю безробітних, визначеною за методологією МОП, та кількістю офіційно зареєстрованих безробітних.

Інтегральна кількість зайнятих у тіні включає як зайнятих у неформальному секторі, які обчислюються Держстатом за відповідною методикою, так і додатково визначену тіньову зайнятість. Останній показник пропонується коригувати шляхом множення на рівень продуктивності праці в неформальному секторі відносно продуктивності праці в облікованому секторі. Інтегральна кількість зайнятих у тіні, скоригована за продуктивністю праці, становить суму зайнятих у неформальному секторі та скориговану, додатково визначену тіньову зайнятість.

Кількість часу, яка відпрацьована у “тіні” за рік, обчислюється шляхом порівняння фонду часу, відпрацьованого всіма зайнятими по економіці в цілому за рік, та відпрацьованого найманими робітниками і самозайнятими (роботодавцями на малих підприємствах та ФОП) за рік. Рівень тінізації економіки за тіньовими витратами часу визначається шляхом співвідношення тіньового фонду часу, скоригованого із врахуванням нижчого рівня продуктивності праці в неформальному секторі відносно продуктивності праці в секторі офіційної економіки, та відпрацьованого всіма зайнятими (без особистих підсобних господарств і тимчасово відсутніх) за рік.

Агрегований рівень тінізації економіки за методом незареєстрованої зайнятості визначається як середня арифметична за двома показниками – рівнем тіньової економіки, розрахованим відповідно за кількістю працюючих у тіні та за тіньовими витратами часу.

Розвиток тіньової економіки варто розглядати у взаємозв'язку із розвитком легального сектора. Це явище можна порівняти з поєднанням судин у організмі людини: з одних виливається - в другі вливається. Можна зробити наступний висновок при порівнянні параметрів динаміки грошових доходів і витрат населення, що відбувається не так економічне зростання, хоча воно, безперечно, є, а здебільшого детінізація економіки. Тіньовий сектор економіки знищує легальний, руйнуючи морально-етичні принципи позитивної діяльності людини. Сьогодні обсяг нелегального сектора визначається через обсяг коштів, які в ньому

обертаються, а обсяг страждань і принижень гідності тих працівників, які створюють ці кошти, залишається поза увагою.

Тіньові гроші можна визначити як результат людської праці. Наявність тіньових грошей означає й існування сотні тисяч «підневільників», які в «тіні», а саме за межами будь-якого соціального захисту з боку держави, і відповідно його відсутності, створюють багатство декількох десятків українських олігархів і магнатів.

В офіційному секторі проблема безробіття постає ключовим питанням у ринковій економіці, і її невирішення призводить до унеможливлення налагодити ефективну діяльність економіки. Проблема безробіття особливо гостро виникає зараз перед Україною, так як в Україні стан економіки вкрай нестабільний.

Значний економічний спад, який безупинно руйнує промисловість, не міг не торкнутися ринку праці. Показники зареєстрованого безробіття та існуючий попит і пропозиція робочої сили за 2000-2014 р. наведені у наступних таблицях.

Рівень безробіття зареєстрованого у II половині 90-х років постійно зростав і на кінець 1999 р. становив 4,3 % від працездатного населення. У 2000 і у 2001 р. рівень безробіття поступово знижувався: з 4,2 % у 2000 р. і 3,7 % у 2001 р. - 3,7 %. Чисельність безробітних, зареєстрованих службою зайнятості в Україні, на кінець 1999 р. становила 1174,5 тис. чол., на кінець 2001 р. - 1008,1 тис. чол. [38, с. 178]. Вищенаведені показники не відображають фактичної ситуації на ринку праці. Вони не дають уявлення, по-перше, про вакансії, що виникають на підприємствах, але заповнюються шляхом внутрішнього найму або через альтернативні державній службі зайнятості інстанції. В Україні у період піку економічної кризи у 2009 році рівень безробіття складав серед економічно активного населення 8,8 %, у 2012 р. – 7,5%, у 2013 р. знизився до 7,2%, але у 2014 р. збільшився до 9,3%. Ситуація у 2015 році знову міняється – значення показника знижується до 9,1% (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка кількості економічно активного та безробітного населення в
Україні у 2000-2015 рр

Рік	Економічно активне населення		Безробітне населення (за методологією МОП)	
	у віці 15-70 років		у віці 15-70 років	
	в середньому, тис.осіб	у віці 15-70 років(%)	в середньому, тис.осіб	у % до економічно активного населення відповідної вікової групи
2000	22 830,8	63,2	2 655,8	11,6
2001	22 426,5	62,3	2 455,0	10,9
2002	22 231,9	61,9	2 140,7	9,6
2003	22 171,3	61,8	2 008,0	9,1
2004	22 202,4	62,0	1 906,7	8,6
2005	22 280,8	62,2	1 600,8	7,2
2006	22 245,4	62,2	1 515,0	6,8
2007	22 322,3	62,6	1 417,6	6,4
2008	22 397,4	63,3	1 425,1	6,4
2009	22 150,3	63,3	1 958,8	8,8
2010	22 051,6	63,7	1 785,6	8,1
2011	22 056,9	64,3	1 732,7	7,9
2012	22 011,5	64,6	1 657,2	7,5
2013	21 980,6	65,0	1 576,5	7,2
2014	19 920,9	62,4	1 847,1	9,3
2015	18 097,9	62,4	1 654,7	9,1

Джерело: Державна служба статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Чи не найгострішою проблемою вітчизняного ринку праці відзначають загрозу скорочення трудового потенціалу та рівня зайнятості. З 2000 по 2013 рік спостерігається тенденція до спаду чисельності економічно активного населення. Лише 2004, 2007 та 2008 роки показують незначне збільшення економічно

активного населення у порівнянні з попереднім роком. Різде зменшення чисельності можна побачити у 2014 році – на 9,4%. Причиною цього стала політична напруга в країні та масовий виїзд населення закордон.

Разом з тим, показник рівня економічної активності населення, віком 15-70 років, у 2009 р. залишився на рівні 2008 р. (63,3%) а у 2010 р. він навіть зріс на 0,6% до 63,7%, у 2010 р., у 2013 р. він склав 65,0%, у 2014 р. знизився до 62,4%. Слід додати, що найвищий рівень цього показника характерний для осіб 30-49 років, найнижчий - для молоді віком 15-24 роки та осіб віком 60-70 років.

У порівнянні з 2009 роком у 2010 році рівень безробіття почав скорочуватись чисельність безробітних зменшилася на 173,2 тис. і склала 1,785 млн. осіб. Статистика 2013 р. показує чисельність безробітних у кількості 1,576 млн. осіб., що на 80,7 тис. осіб менше у порівнянні з 2012 р. Але у 2014 р. чисельність безробітних склала 1847,1 млн. осіб., що на 270,6 тис. осіб більше у порівнянні з 2013 р. У 2015 році чисельність безробітних знову набуває спадаючого характеру: 1654,7 тис. осіб, що на 192,4 тис. менше ніж у попередньому році. На рис. 2.4 показана динаміка кількості безробітного населення України працездатного віку протягом 2000-2015 років.

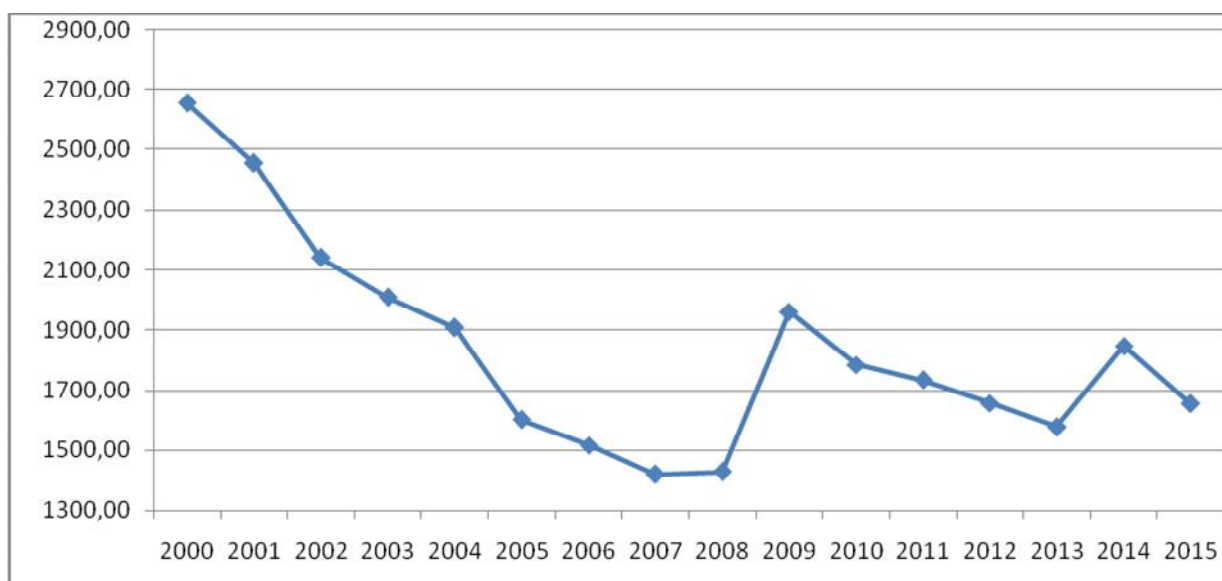

Рис. 2.4. Динаміка кількості безробітного населення працездатного віку України у 2000-2014 рр.

Побудовано автором за даними Державної служби статистики України

Графік відображає тенденцію до зменшення кількості безробітних у віці 15-70 років протягом 2000-2008 рр. Але значний стрибок відбувся у 2009 кризовому році у сторону зростання чисельності безробітних – з 1424 тис. осіб до 1956,6 тис. осіб. У 2010-2013 рр. спострігається знову спад. Варто зазначити, що стрімке спадання зайнятості відбувалось у 2009 р. на тлі зростання ВВП, темпи якого сягнули рекордних 17,1%, в той час, коли у 2008 році зайнятість навіть дещо піднялась (з 58,7% до 59,3%), а показник рівня безробіття у 2008 році серед осіб віком 15-70 років залишився на рівні 2007 р. (6,4%). Таке явище пояснюється значною інерційністю вітчизняного ринку праці. Ті підприємства, які почали скорочувати обсяги виробництва ще у 2008 році, не намагались поспішати офіційно звільняти своїх працівників, через надію на покращення ситуації, чи небажання або відсутність фінансової спроможності здійснювати виплати, випадку звільнення. Саме тому працівникам пропонували адміністративні неоплачувані відпустки чи переведення на скорочений графік роботи. У цьому випадку, кількість працівників, які переведені з ініціативи адміністрації на скорочений графік роботи, збільшилась у 2,4 рази, а чисельність працівників, які перебували в адміністративній відпустці – на 41,8%, ті, що вчасно не отримали заробітну плату - у 3,1 рази, а борг з виплати зарплати у цьому році, зріс на 77,8%. Сплеск офіційних звільнень відбувся на початку 2009 року, що спричинило стрімке зменшення зайнятості. Але у 2014 р. спостерігається різке збільшення рівня безробітного населення до 1847,1 тис. осіб, а у 2015 ситуація стабілізується.

У таблиці 2.4 наведено динаміку кількості зареєстрованих безробітних за статтю та місцем проживання у 2000-2015 рр. Як бачимо із табл. 2.4, у 2000-2015 рр. чисельність безробітних жінок переважає над безробітними чоловіками. При

цьому, за 2000-2008 рр. співвідношення кількості жінок та чоловіків складало 1,5:1. Більші показники безробіття ніж у сільського населення має міське населення. Різке зменшення кількості зареєстрованих жінок спостерігається у 2009 р. Загалом, якщо взяти період з 2005р. по 2010р. то рівень економічної активності населення віком 15-70 років зріс 2,4%. При цьому зростання його щодо жінок та сільського населення відбулось вищими темпами (на 2,8% та 5,14% відповідно). Крім вищезазначених, це пояснюється рядом демографічних та соціальних причин. У першу чергу, наприкінці 90-х та на початку 2000-х років, на тлі скорочення чисельності населення в Україні, у період економічної активності почало вступати численне покоління народжених під час «демографічної хвилі» 80-х років, що була пов'язана, переважно, із інтенсивним стимулюванням народжуваності в Радянському Союзі.

Таблиця 2.4

Динаміка кількості зареєстрованих безробітних за статтю та місцем проживання у 2000-2015 рр., тис. осіб

Рік	Всього	за статтю		за місцем проживання	
		жінки	чоловіки	міське населення	сільське населення
2000	1155,2	730,4	424,8	863,7	291,5
2001	1008,1	645,6	362,5	696,7	311,4
2002	1034,2	665,0	369,2	610,6	423,6
2003	988,9	627,6	361,3	539,7	449,2
2004	981,8	619,9	361,9	514,9	466,9
2005	881,5	535,6	345,9	428,8	452,7
2006	759,5	459,1	300,4	353,9	405,6
2007	642,3	385,8	256,5	296,4	345,9
2008	844,9	465,2	379,7	418,3	426,6
2009	531,6	286,9	244,7	319,8	211,8
2010	544,9	296,0	248,9	308,8	236,1
2011	482,8	267,3	215,5	271,8	211,0
2012	506,8	273,7	233,1	289,1	217,7
2013	487,6	267,8	219,8	294,8	192,8
2014	512,2	275,4	236,8	305,0	207,2
2015	460,2	274,7	185,4	287,7	172,4

Джерело: Державна служба статистики України

Наступний чинник полягає у стрімких темпах зменшення активної участі сільського населення та відтік частини населення під час кризи з міст до села.

Третя причина - подальша переміна уявлень щодо місця і ролі жінки в українському суспільстві. Українська жінка сьогодні все більше уваги приділяє самореалізації у професійній сфері, значним чином цінує свою фінансову незалежність у суспільній свідомості. Окрім того, тривалість життя жінок в Україні є вищою ніж у чоловіків в середньому на 12,5 років, саме тому довший період часу зберігають працездатність, мають нижчий рівень доходів і пенсій. Останнє спонукає жінок до активної трудової діяльності, в тому числі і після досягнення пенсійного віку. Саме це обумовлює більш швидкі серед жінок темпи зростання рівня економічної активності ніж серед чоловіків. Окрім визначених причин, це виступає також одним з наслідків, які успадкували від радянської системи та сприяє гендерній рівності в одержанні освіти та роботи. Варто зауважити: економічно активні жінки в Україні і жінки серед усього населення віком 15-70 років є більш освіченими, ніж чоловіки: їх частка серед усього економічно активного населення з вищим рівнем освіти сягає 53%, а питома вага осіб з вищим рівнем освіти серед економічно активних жінок на 4.6 в.п. вища, ніж серед чоловіків (а саме 26,7% та 22,1% відповідно). Поряд з цим, на ринку праці активнішими є чоловіки, не зважаючи на їх незначну кількісну перевагу. (11,4 млн чоловіків; 10,7 млн. жінок у 2010 р.). Серед чоловіків рівень економічної активності віком 15-70 років на 11 % є вищим, ніж серед жінок, саме тому українські жінки все ще таки змушені частіше за чоловіків бути поза ринком праці, а також довше навчатись, виконувати хатню роботу, здійснювати догляд за дітьми або родичами, які його потребують.

Рівень безробіття населення за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2015 році наведено у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2015 році

	Всього	у тому числі за віковими групами, років							Працездатного віку
		15–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–70	
Все населення	9,1	22,4	11,2	9,7	7,2	7,6	6,3	0,1	9,5
жінки	8,1	21,9	10,8	8,4	6,7	7,1	4,6	0,0	8,5
чоловіки	10,1	22,7	11,4	10,8	7,7	8,1	7,9	0,1	10,4
міські поселення	9,0	23,5	10,8	9,4	7,5	7,6	6,3	0,1	9,3
сільська місцевість	9,4	20,7	12,0	10,8	6,6	7,6	6,4	-	9,9

Як бачимо із наведеної таблиці 2.5, найвищий рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, віковими групами, місцем проживання у 2015 році має населення від 15 до 24 років у міських поселеннях – 23,5%. За даними Державної служби статистики України у порівнянні з 2014 роком цей показник у 2015 році збільшився на 0,04%. Проаналізувавши таблицю 2.5 можна говорити про те, що сьогодні в Україні склалася ситуація, коли пропозиція на ринку праці перевищує попит. Пооате через неадекватно низьку заробітну плату багато сфер діяльності (медицина, освіта, житлово-комунальне господарство тощо) відчувають наростаючий з кожним роком гострий дефіцит робочої сили.

Отже, в Україні молодь стає незадіяним трудовим ресурсом, невикористаним потенціалом, причому досить гостро сприймає такий свій стан. Слід зазначити, що найбільше під час кризи постраждало молоде населення України. Так, серед осіб віком 15-24 років, рівень зайнятості у 22,4%, а для молоді віком 25-29 років значення цього показника склало 11,2%. Слід додати, що проблема працевлаштування визначається студентською молоддю як найактуальніша.

За урядовою статистикою, рівень безробіття серед української молоді на початок 2016 р. є майже втричі вищим, ніж у середньому (серед усіх вікових груп) по Україні. Так, як найвищий показник незайнятості серед молодіжних вікових груп для групи 15-24 років та для групи 25-29 років, то найгостріше проблема безробіття постає в контексті отримання першого робочого місця - група 15-24 років охоплює максимальну кількість випускників начальних закладів. Тому саме вони найменш затребувані на ринку праці серед категорій молоді.

Масове молодіжне безробіття виникає через відсутність професійної перспективи, можливостей реалізації інтелектуального потенціалу. Як наслідок, частина працівників з високим трудовим потенціалом прагне залишити країну і передусім це стосується молодих осіб із високим рівнем освіти й професійної підготовки за інженерними спеціальностями та у фундаментальних галузях науки.

Статистика свідчить, що кожен другий з економічно неактивного населення виступає пенсіонером, четвертий – учнем чи студентом, а кожен п'ятий – залишався на домашньому господарстві.

Вищезазначена категорія осіб також включає незайнятих осіб працездатного віку, що припинили активно шукати роботи через втрату надії на успіх (зневірені). У порівнянні з показником за 2012 р. ця категорія осіб знизилась на 15,0% та показала 96,1 тис. осіб. Спостерігається зниження (на 18,4%) також кількості економічно неактивних осіб працездатного віку, що не знали де саме і як шукати роботу чи організувати власну справу, які є переконаними у відсутності підходящої роботи [39, с. 325].

Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) у цілому по країні на початок 2014 р. становило 104 особи. Протягом 2014 року значення цього показника коливалося: в деякій мірі ситуація, що виникла пов'язана з впливом сезонного фактору на обсяги звернень громадян до державної служби зайнятості. Найбільше його значення спостерігалось на кінець січня (103 особи), а мінімальне – на кінець вересня (48 осіб).

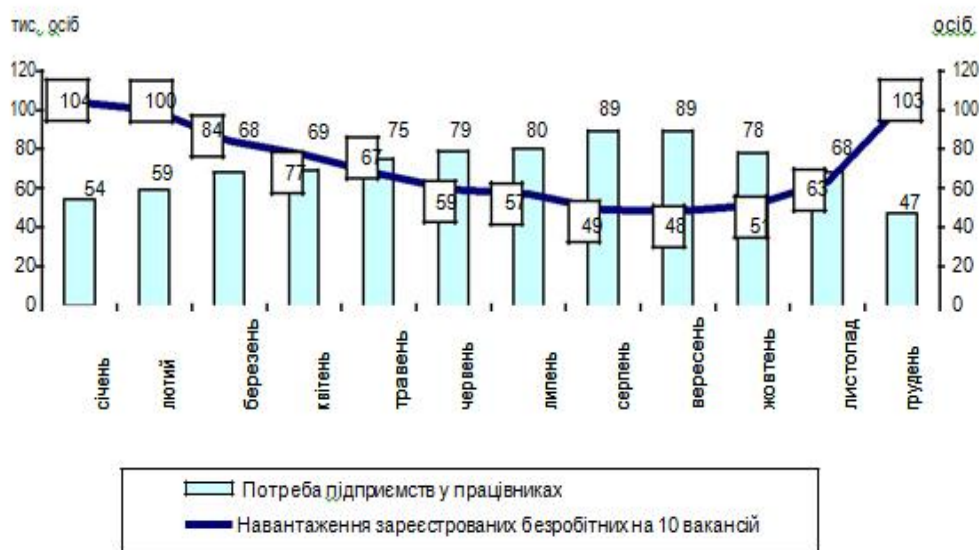

Рис. 2.5. Попит і пропозиція робочої сили на зареєстрованому ринку праці у 2014 р.

Найбільше значення навантаження зареєстрованих безробітних осіб на 10 вільних робочих місць (а саме вакантних посад) можна відмітити у Вінницькій області (784 особи), а найменше – у м. Києві (12 осіб).

При сприянні державної служби зайнятості у 2014 р. працевлаштували 541,9 тис. осіб, або 35,2% громадян, що мали статус безробітного у цьому періоді.

Для того, щоб підвищити конкурентоспроможність безробітних, державна служба зайнятості здійснює їх професійне навчання (підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації). Навчальні заклади усіх типів упродовж 2013р. професійне навчання провели для 217,0 тис. зареєстрованих безробітних. Витрачено із Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2013р. 5,3 млрд. грн. Становив середній розмір допомоги по безробіттю у грудні 2013р. 1172 грн., який є рівним 96,2% законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати (1218 грн.).

Щоб підвищити конкурентоспроможність національного ринку праці потрібно змінювати ставлення до людини, а також систему підготовки

професіоналів. Сукупність заходів для покращення якості освіти являє собою комплекс заходів, які розвиваються як і динамічні змінами у світі. Для того, щоб забезпечити конкурентоспроможність освіти у сьогоднішній день потрібно:

- переглядати кількість і структуру закладів вищої освіти і навчальних напрямів, спеціальностей, а також довести їх до відповідності потреб економічного розвитку;

- надати умови для реалізації принципу ВНЗ; ввести моніторинг, який б забезпечив якість освіти; розроблення прямого зв'язку між ринком праці та сферою освіти.

Крім вдосконалення системи освіти, набуває також важливого значення професійне навчання персоналу для роботи на виробництві. Отже, підвищення конкурентоспроможності національного ринку праці розглядають як комплексну проблему, вирішення якої напряду залежить від державного регулювання цих складних процесів.

Крім того, варто відмітити, що рівень безробіття є досить диференційованим по окремих регіонах України (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Безробітне населення (за методологією МОП) за регіонами у 2013-2015 рр.

Регіон	2013		2014		2015	
	тис. осіб	у % до економічно активного населення працездатного віку	тис. осіб	у % до економічно активного населення працездатного віку	тис. осіб	у % до економічно активного населення працездатного віку
Україна	470,3	2,4	458,6	2,4	461,1	2,7
Вінницька	25,5	3,6	23,9	3,4	23,6	3,3
Волинська	12,2	2,7	11,4	2,6	11,5	2,7
Дніпропетровська	32,2	2,1	32,0	2,1	34,8	2,2
Донецька	33,1	1,6	33,5	1,8	22,5	2,6
Житомирська	20,2	3,6	18,8	3,5	20,5	3,8
Закарпатська	12,6	2,3	9,7	1,8	9,0	1,6
Запорізька	22,6	2,8	23,5	2,9	26,9	3,4
Івано-Франківська	16,6	2,9	15,9	2,8	14,9	2,6
Київська	16,7	2,2	17,0	2,2	19,6	2,5

Кіровоградська	16,4	3,8	16,7	4,0	18,9	4,5
Луганська	20,8	2,1	18,8	2,0	9,7	2,8
Львівська	25,9	2,3	24,1	2,2	23,2	2,1
Миколаївська	17,2	3,2	16,5	3,1	17,1	3,2
Одеська	14,3	1,4	12,8	1,2	13,8	1,3
Полтавська	22,9	3,5	23,0	3,5	27,1	4,2
Рівненська	17,4	3,5	16,8	3,5	17,1	3,5
Сумська	16,5	3,3	16,6	3,3	17,4	3,5
Тернопільська	15,3	3,4	15,2	3,4	12,4	2,8
Харківська	26,8	2,1	26,4	2,1	27,4	2,1
Херсонська	11,5	2,3	11,8	2,4	12,9	2,7
Хмельницька	16,0	2,8	16,1	2,9	15,0	2,8
Черкаська	22,8	3,9	21,6	3,8	23,9	4,2
Чернівецька	10,3	2,8	9,4	2,6	8,6	2,4
Чернігівська	15,0	3,2	14,4	3,1	15,7	3,4
м.Київ	9,5	0,7	12,7	0,9	17,6	1,3

За даними Державної служби статистики України

До економічно активного населення працездатного віку у 2015 р. у порівнянні з 2013 р. та 2014 р. рівень безробіття за методологією МОП загалом по всій країні збільшився на 0,2 відсотків. Найвищий рівень зареєстрованого безробіття у 2015 р. (понад 3,3%) характерний для таких областей республіки — Вінницької – 3,3%, Запорізької – 3,4 %, Кіровоградської - 4,5%, Житомирської – 3,8%, Рівненської – 3,5%, Полтавської – 4,2%, Сумської – 3,5%, Черкаської – 4,2%, Чернігівської – 3,4%. Найнижчі показники рівня безробіття склалися в Одеській області – 1,3%, Київській – 1,3%, Закарпатській – 1,3%, Львівській – 2,1%. Не можна не звернути уваги на Донецьку та Луганську області: у порівнянні з 2013 роком безробітне населення у відношенні до економічно активного населення набуло різкий зростаючий характер, а саме збільшилось у Донецькій області з 1,6 % у 2013 році до 2,6 % у 2015 році та у луганській області з 2,1% до 2,8% відповідно. Враховуючи демографічну ситуацію, яка склалася в різних регіонах України, можна передбачити, що при нинішньому рівні створення нових робочих місць у західних областях і природному прирості населення рівень безробіття в регіонах у майбутньому набуде ще більшої гостроти. Але, враховуючи критичний стан політичної ситуації рівень безробіття буде стрімко збільшуватися.

Здійснено прогнозування динаміки кількості незайнятого населення, що буде перебувати на обліку в державній службі зайнятості за статтю у 2017 рр.

Як бачимо з рис. 2.6, кількість незайнятого населення, що буде перебувати на обліку в державній службі зайнятості за статтю у 2017 рр. стрімко зростає.

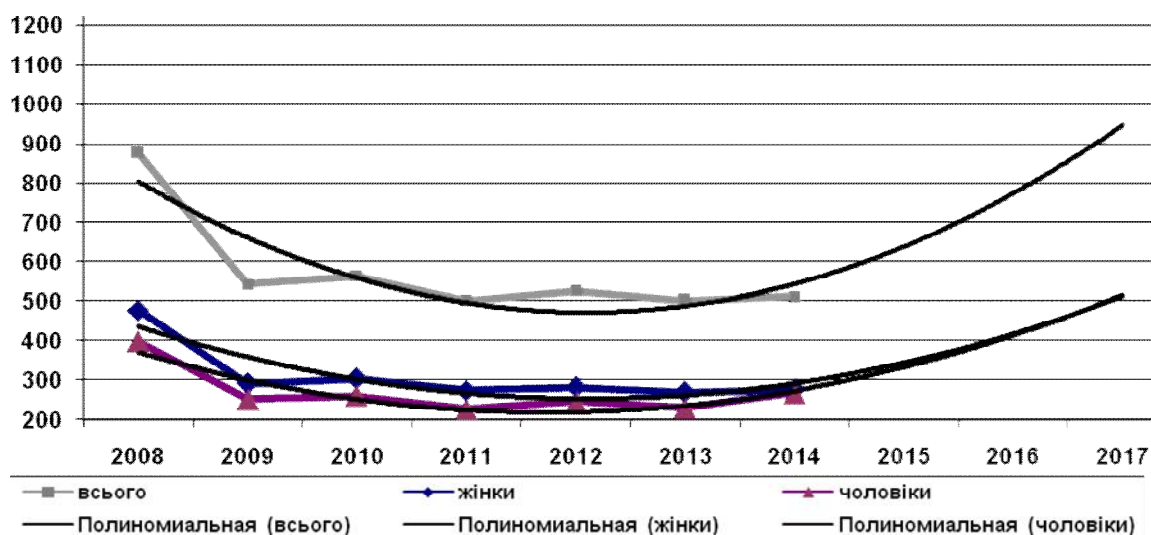

Рис. 2.6. Прогноз динаміки кількості незайнятого населення, що буде перебувати на обліку в державній службі зайнятості за статтю у 2017 р.

Власні розрахунки автора

На жаль, як і прогноз незайнятого населення, що перебуватиме на обліку в державній службі зайнятості за статтю у 2017 році, так як і прогноз кількості безробітних за статтю у 2017 рр. є невтішним. Кількість безробітних стрімко збільшується.

У структурі доходів населення України основним структурним компонентом доходу є заробітна плата. Відповідно, заробітна плата є головним джерелом і визначальним фактором матеріального добробуту населення. Середня заробітна плата характеризує розмір нарахованої заробітної плати, яка припадає на одного працівника підприємства, організації та визначається шляхом поділу загальної суми нарахованої заробітної плати на середньооблікову чисельність працівників.

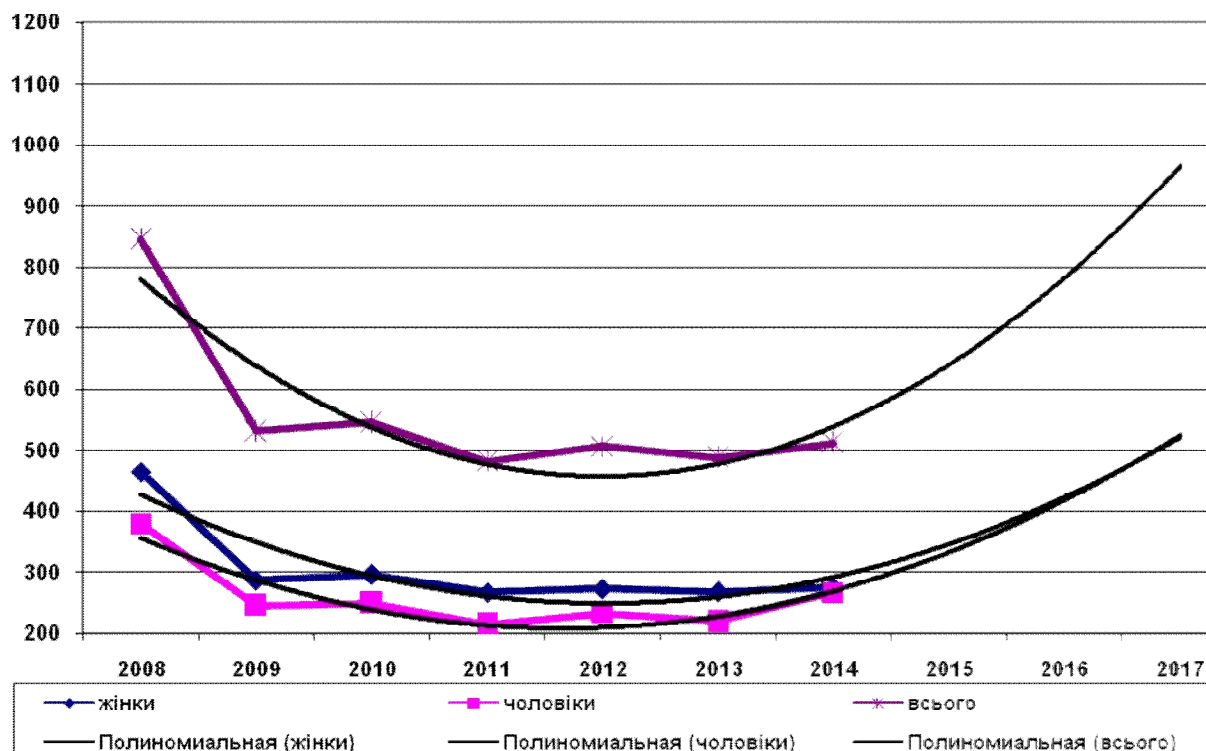

Рис. 2.7. Прогноз кількості безробітних за статтю у 2015-2017 рр.

Власні розрахунки автора

Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у 2000-2015 роках в розрахунку на одного штатного працівника наведено у табл. 2.7. Дані в табл. 2.7 свідчать, що важливим недоліком системи оплати праці в Україні, яка позначається на структурі бідності в нашій державі, є значна міжгалузева диференціація середнього розміру заробітної плати за видами економічної діяльності. Протягом 2000–2015 рр. найнижчий рівень заробітної плати зафіксовано у сільському господарстві у 2000 р. – 111 грн, а найвищий рівень заробітної плати був у діяльності, пов'язаній з авіаційним транспортом у 2014 році – 11967 грн. Проаналізувавши 2015 рік, можна відмітити, що найвищий рівень заробітної плати так і залишається у працівників, задіяних у сфері авіаційного транспорту, а найнижча – у будівничій галузі.

Таблиця 2.7

Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у
2000-2014 роках (в розрахунку на одного штатного працівника, грн.)

Вид діяльності	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього	230	311	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633	3026	3282	3480	4207
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	111	151	178	210	295	415	553	733	1076	1206	1430	1800	2023	2344	2556	3297
Промисловість	302	406	485	591	743	967	1212	1554	2017	2117	2580	3120	3500	3774	3988	3125
Будівництво	260	362	427	546	709	894	1140	1486	1832	1511	1754	2251	2491	2727	2860	2608
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	226	284	330	394	509	713	898	1145	1514	1565	1874	2339	2696	3049	3439	3582
Тимчасове розміщування й організація харчування	178	235	286	340	429	566	735	944	1221	1267	1455	1777	2057	2195	2261	2702
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	336	460	573	685	843	1057	1328	1670	2207	2409	2726	3138	3474	3582	3768	4663
наземний і трубопровідний транспорт	282	405	515	633	775	961	1227	1563	2036	2126	2355	2699	2969	3181	3541	3271
діяльність водного транспорту	489	557	617	762	733	929	1093	1412	1924	2421	2987	3428	3223	3340	3622	4732
діяльність авіаційного транспорту	445	593	702	857	1232	1622	2053	2704	4061	5106	6774	8742	9817	10642	11967	11840
діяльність пошти та зв'язку	317	402	469	547	710	967	1191	1485	1950	2240	2435	2709	2924	1917	1934	2902
Фінансова діяльність	560	833	976	1051	1258	1553	2050	2770	3747	4038	4601	5340	5954	6326	7020	8632
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	278	373	437	527	667	900	1193	1595	2085	2231	2436	2935	3436	2786	3090	3579
Професійна, наукова та технічна діяльність	303	420	470	570	774	1048	1323	1741	2336	2556	2874	3270	3790	4505	5290	5605
Державне управління	335	396	495	577	691	1087	1578	1852	2581	2513	2747	3053	3442	3719	3817	3854
Освіта	156	224	267	340	429	641	806	1060	1448	1611	1889	2081	2527	2696	2745	2795
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	138	183	223	279	351	517	658	871	1177	1307	1631	1778	2201	2351	2441	2701
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	162	211	247	299	400	620	828	1090	1511	1783	2065	2380	2964	3343	3626	3632

За даними сайту Державної служби статистики України

Дещо вища заробітна плата протягом цього періоду була у таких важливих соціальних галузях, як охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (від 138 грн. у 2000 р. до 2441 грн. від середнього розміру) й освіта (від 156 грн. у 2000 р. до 2701 грн.).

Значно нижча заробітна плата в галузях соціальної сфери порівняно із середньою по економіці спонукає найбільш конкурентоспроможних працівників перекваліфіковуватися та змінювати місце роботи. Це негативно позначається на доступності основних суспільних послуг, що справляє негативний вплив на явище бідності в Україні.

Таким чином, негативний вплив на бідність має не лише диспропорція в заробітній платі, а й погіршення доступності якісних соціальних послуг для людей.

Оцінка рівня тіньової складової ринку праці в Україні здійснюємо в чотири етапи.

Етап 1 передбачає визначення загальних вимог, які є необхідними при аналізі тіньової економічної діяльності на ринку праці. Необхідним на цьому етапі є визначення мети та завдань аналізу, об'єктів аналізу та часовий період, при якому буде здійснено аналіз.

На другому етапі визначають рівень тіньової діяльності на ринку праці. для цього необхідна:

$${}_1 Y_{mз} = 100 - (Y_з + Y_б) \quad (2.1)$$

де $Y_{mз}$ - умовний рівень тіньової зайнятості (%);

$Y_з$ - рівень зайнятості трудових ресурсів (відношення чисельності зайнятого в економіці України) працездатного населення до чисельності трудових ресурсів), %;

$Y_б$ - рівень безробіття (відношення чисельності зареєстрованих безробітних до чисельності трудових ресурсів), %.

2) оцінити обсяг незареєстрованої економічної діяльності за методом "витрати населення - роздрібна торгівля":

$$T_n = \frac{BG - P}{P} 100 \quad (2.2)$$

де T_n - обсяг незареєстрованої економічної діяльності (%);

BG - витрати домогосподарств на придбання товарів;

P - обсяг роздрібно торгівлі.

Етап 3 має на меті узагальнити результати дослідження та розробити рекомендації зі зниження рівня тіньової економічної діяльності населення.

Запропоновану поетапну процедуру застосовано для оцінки рівня тіньової складової на ринку праці в Україні за період з 2010 р. по 2015 р.

На першому етапі визначено мету та завдання аналізу. Метою аналізу є визначення рівня тіньової складової ринку праці. Основною вимогою до аналізу є максимально можлива точність розрахунків.

Наступним кроком є визначення рівня тіньової зайнятості, тобто умовного рівня тіньової зайнятості ($Утз$) за формулою (2.1), на основі статистичних даних, щодо чисельності зайнятого в економіці країни працездатного населення та чисельності зареєстрованих безробітних за період, що аналізується. Результати розрахунку наведено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Результати розрахунку умовного рівня тіньової зайнятості, %

Роки	Рівень зайнятості трудових ресурсів, %	Рівень безробіття, %	Умовний рівень тіньової зайнятості, %
2010	58,4	8,8	32,4
2011	59,4	8,6	32,0
2012	59,6	8,1	32,3
2013	60,2	7,7	32,1
2014	56,6	9,7	33,7

2015	57,4	9,1	33,5
------	------	-----	------

Власні розрахунки автора

Умовний рівень тіньової зайнятості за період з 2010 р. по 2015 р. збільшився на 1,1%, у той час як рівень зайнятості трудових ресурсів зменшився на 1,0%, а рівень безробіття збільшився практично на 0,3%. Найкритичніші показники показав 2014 рік: рівень зайнятості трудових ресурсів найменший – 56,6%, найвищий рівень безробіття - 9,7% та умовний рівень тіньової зайнятості – 33,5%. Середнє значення умовного рівня тіньової зайнятості - 32,6%. Це свідчить про те, що на ринку праці в Україні населення віддає перевагу в більшості незареєстрованій діяльності. Слід зауважити також, що умовний рівень тіньової зайнятості дуже великий і складає майже третину від легального ринку праці. Отже, виникає питання, а за рахунок яких доходів існує близько 33% працездатного населення.

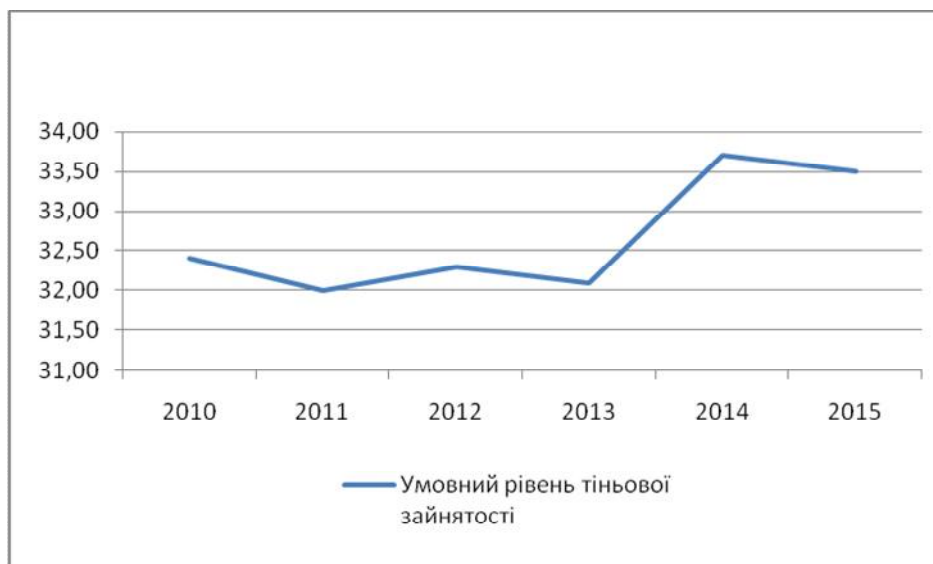

Рис. 2.8. Динаміка умовного рівня тіньової зайнятості у 2010-2015 рр., %

Власні розрахунки автора

Проте, все ж таки показник умовного рівня тіньової зайнятості дещо перебільшує реальний показник тіньової зайнятості, так якохоплює всіх офіційно непрацюючих громадян працездатного віку.

Майже всі загальні оцінки масштабів тіньової економіки і обсягів доходів, що одержують суб'єкти тіньової діяльності, об'єктивно носять умовно-експертний характер. Але, разом із розв'язанням проблеми зайнятості, постає найважливішим фактором зниження розмірів тіньової діяльності, її впливу на доходи населення - політика в сфері заробітної плати.

На другому етапі аналізу наступним кроком є оцінка обсягу незареєстрованої економічної діяльності за методом "витрати населення - роздрібна торгівля".

Метод "витрати населення - роздрібна торгівля" має на меті порівняти витрати населення на товари та послуги та обсяги роздрібною торгівлі цими товарами та послугами. Різниця, яка виникає між обсягами витрат населення на товари та обсягами роздрібною торгівлі цими товарами виступає купівлею товарів у тіньовому секторі.

Оскільки різниця між обсягами витрат населення на товари та послуги та обсягами роздрібною торгівлі цими товарами та послугами є купівлею товарів у тіньовому секторі, то, застосувавши формулу (2.2) визначимо обсяги незареєстрованої економічної діяльності за методом «витрати населення - роздрібна торгівля».

Результати розрахунків представлено в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Розрахунок обсягу тіньової економічної діяльності за методом «витрати населення - роздрібна торгівля»

Роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Витрати домогосподарств на придбання товарів та послуг, млн. грн.	1101015	1251005	1407197	1364755	1531070	1867305

Обсяг роздрібної торгівлі, млн. грн.	529883,2	674723,1	804330,8	884203,7	903534,5	1018778
Обсяг незареєстрованої економічної діяльності, %	107,8	85,4	74,9	54,4	69,5	83,3

Власні розрахунки автора

Обсяг тіньової економічної діяльності за методом «витрати населення - роздрібна торгівля» у 2010-2013 рр. мав тенденцію до зниження, але у 2014 р. він стрімко зріс й дорівнював 69,5%, а у 2015 р. – 83,3%. Найвищий відсоток тіньової економічної діяльності показано у 2010 році і складав 107,8%, а найнижчий. - у 2013 р. з обсягом у 54,4%. 2015 рік та 2011 рік є приблизно однаковими за відсотком тіньової економічної діяльності. На рис. 2.17 представлено динаміку обсягу незареєстрованої економічної діяльності.

Рис. 2.9. Динаміка обсягу незареєстрованої економічної діяльності, %

Власні розрахунки автора

Третій етап оцінки рівня тіньового ринку праці в Україні визначено причини, при яких виникає тіньова економічна діяльність. Такими причинами виступають: недоліки при здійсненні комплексу оподаткування доходів, а також - малий контроль з боку держави за фінансовою діяльністю населення тощо.

Під рівнем тіньової складової зайнятого населення мається на увазі та сума заробітної плати, яка отримується зайнятим населенням „у конвертах”.

Дані Незалежного фонду дослідження заробітних плат в Україні стверджують, що 27% працюючих громадян залучено до "сірих", "чорних" зарплатних схем. 9% з цих громадян одержують "чорну" зарплату, а 18% частину суми отримують офіційно. Більшість опитаних (83%) про те, що зарплата "в конвертах" матиме вплив у майбутньому на розмір пенсій - знають, а 12% просто не враховують просто такої небезпеки і ставляться до ситуації з байдужістю. [40]. Головним стимулом до виплати заробітних плат "в конвертах" для працівника і роботодавця постає економія на податках, відрахуваннях до фондів соціального страхування. Звичайно, це формально підвищує доходи працівника. "Тіньові" заробітні плати для роботодавців є важливим чинником адаптації до ринку праці, так як працівників, що не працевлаштовані офіційно, легко можна скоротити за будь-якого погіршення економічної кон'юнктури. Несприятливі умови ведення бізнесу, наявність надмірного регуляторного та податкового тиску на корпоративний сектор, високе навантаження на фонд оплати праці, що штовхає роботодавців до приховування дійсного рівня заробітної плати працівників та неофіційної їх зайнятості.

Слід додати, що у 2015 році вступили в дію норми Кодексу законів про працю в Україні від 28 грудня 2014 року №77(ст.265), які підвищують відповідальність роботодавця за незареєстрованого найманого працівника, невчасну виплату заробітної плати, недотримання мінімальної заробітної плати, тощо. Так, за фактичний допуск до роботи без трудового договору (контракту), оформлення на неповний робочий день при праці повного дня, виплата «чорної» зарплати карається штрафом у розмірі 30 мінімальних зарплат за кожного працівника – на даний час – це 36540 гривень. Порушення строків виплати – штраф – 3 мінімальні зарплати – 3654 гривні. Недотримання розміру мінімальної заробітної плати – штраф – 10 мінімальних зарплат – 12180 гривень.

Таким чином, можна стверджувати, що бюджет України отримує податкових надходжень практично на 30% менше ніж мав би.

2.3. Аналіз рівня тіньового ринку праці за видами економічної діяльності

При здійсненні аналізу рівня тіньового ринку праці за видами економічної діяльності за 1 квартал 2015 та 2016 років, всіагреговані ВЕД, за виключенням, сільського господарства, відобразили зменшення рівня “тіні”. Тіньовий ринок праці у сільському господарстві у I кварталі 2016 році збільшився на 2 в.п. у порівнянні з аналогічним періодом у 2015 році. Протягом 2013-2015 років спостерігалось збільшення частки тіньового сектору у всіх агрегованих ВЕД крім сільського господарства та фінансової й страхової діяльності. Порівняно з 2013 роком у 2014 році у сільському господарстві рівень “тіні” зменшився на 3 в.п. проте у I кварталі 2015 та 2016 роках знову збільшився на 1 в.п. та 2 в.п. відповідно. Рівень тіньового сегменту у ВЕД “Фінансова і страхова діяльність” зменшився у 2014 році на 2 в.п і має аналогічну тенденцію у I кварталі 2015 та 2016 роках. Якщо порівнювати 2013 та 2014 рік, то зміни відбулися несуттєві.

Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності у відсотках від офіційного обсягу ВДВ відповідного виду економічної діяльності у I кварталі 2015-2016 рр. показано на рис. 2.10.

Провівши аналіз, варто відмітити, що найвищий рівень “тіні” у I кварталах 2015 та 2016 роках, як і раніше, можна спостерігати у добувній промисловості і розробленні кар’єрів (66% у I кварталі 2015 року та 60% у I кварталі 2016 року). Таке явище зумовлено значним рівнем монополізації на ринку, а також все ще доволі складним механізмом видачі дозвільних документів. Найнижчий рівень “тіні” протягом наведеного вище періоду спостерігається вже традиційно у секторі сільського господарства (8% у I кварталі 2015 року та 10% у I кварталі 2016 року).

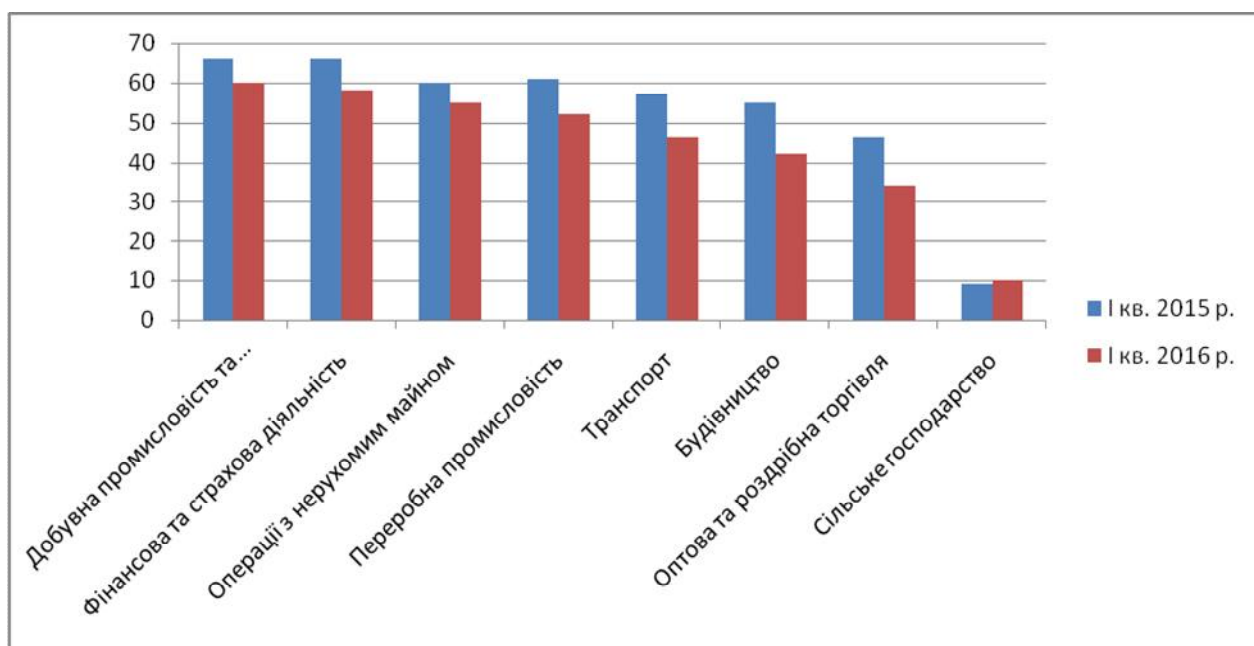

Рис. 2.10. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу ВДВ відповідного виду економічної діяльності

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку

Високе податкове навантаження на підприємства легального сектору економіки обумовлює їх не вигідне з економічної точки зору становище порівняно з підприємствами, які використовують у своїй діяльності “тіньові схеми”. Завдяки несплаті податків діяльність зазначених підприємств може характеризуватися вищою рентабельністю порівняно з підприємствами легального сектору. Як наслідок, вони можуть мати тимчасові привілеї при розподілі капіталів і робочої сили.

Результати досліджень міжнародної консалтингової компанії McKinsey засвідчили, що у країнах, які розвиваються, високий рівень неформальної економіки є характерним для роздрібної торгівлі та будівництва. Адже саме у цих сферах ВЕД працюють невеликі компанії, що орієнтуються на задоволення індивідуальних потреб кінцевого споживача. При цьому вони прагнуть у будь-який спосіб отримати більший прибуток, навіть шляхом порушення норм чинного законодавства країни, зокрема трудового.

Серед галузей промисловості вищим рівнем еформальної зайнятості відзначаються найбільш трудомісткі (зокрема, легка промисловість), а меншим рівнем – капіталоемні (автомобілебудівна, з виробництва цементу, сфера телекомунікацій).

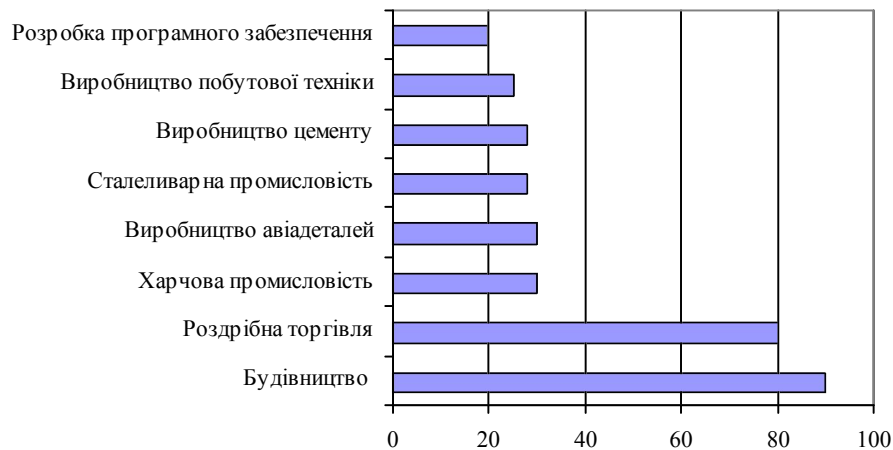

Рис. 2.11. Частка неформальних компаній у різних галузях економіки країн, щорозвиваються, % від ВВП

Джерело: Міжнародна організація праці, Світовий банк, аналіз McKinsey

Необхідно зазначити, що методологічні підходи до розрахунку рівня тіньової економіки базуються на комплексі припущень та узагальнень. Тому зміну рівня тіньової економіки на 1-2 в.п. фактично можна розглядати лише як орієнтир у зміні тенденцій тіньової економіки у короткостроковому періоді.

Рівень тіньового сектору у добувній промисловості і розробленні кар'єрів знизився за підсумком I кварталу 2016 року порівняно з аналогічним періодом 2015 року на 5 в.п. до 60%, причиною чого сталозбільшення кількості збиткових підприємств. Високий рівень тінізації галузі підтверджується наявністю економічних протиріч, коли при високій рентабельності у добувній промисловості значна кількість підприємств показує збиткові результати діяльності. Так, за підсумком січня-вересня 2014 року рівень рентабельності операційної діяльності у

добувній галузі і розробленні кар'єрів був найвищим серед основних видів економічної діяльності – 26%.

Крім того, значна кількість суб'єктів господарювання добувної промисловості (зокрема, близько 2/3 вугільних шахт) знаходяться на території, яка не контролюється українською владою, що значно посилює ризики тінізації зазначеної галузі.

Рівень тіньового сектору у сфері операцій з нерухомістю у I кварталі 2016 року відносно аналогічного періоду 2015 року знизився на 7 в.п. і становив 58% ВДВ галузі. Порівнюючи попередні роки, варто відмітити, що у 2014 році негативний фінансовий результат ВЕД “Операції з нерухомим майном” склав 45,1 млрд. грн. проти “мінус” 2,9 млрд. грн. у 2013 році.

За підсумком I кварталу 2016 року було зафіксовано спад рівня тіньової економіки у переробній промисловості (на 10 в. п. до 52% від офіційного обсягу ВДВ) до відповідного періоду 2016 року. Це обумовлено зниженням обсягів виробництва та погіршенням фінансового становища підприємств галузі. Фінансовий результат на підприємствах переробної промисловості у 2014 році склав “мінус” 121 млрд. грн. (проти “мінус” 1,4 млрд. грн. у 2013 році).

Найбільших збитків від погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури зазнали саме підприємства переробної промисловості, динаміка яких, у свою чергу, є визначальною для розвитку промислового комплексу в цілому, що зумовлено:

- складною ситуацією у східних регіонах країни; посиленням протекціоністських заходів з боку РФ (зокрема, щодо продукції машинобудування та харчової промисловості);

- зниженням ділової активності підприємств за всіма напрямками; зростанням витрат через підвищення цін на сировину та матеріали.

Зокрема, фінансовий результат діяльності підприємств за ВЕД “Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції” у 2014 році склав “мінус” 33,9 млрд. грн.

Другим видом промислової діяльності за обсягами негативного фінансового результату став ВЕД “Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів” (“мінус” 33,4 млрд. грн.). Значні збитки отримали також підприємства ВЕД “Машинобудування” (негативний фінансовий результат цього ВЕД склав 20 млрд. гривень).

У попередніх трьох роках відбулося несуттєве зменшення рівня “тіні” у фінансовій та страховій діяльності, що, відповідно до методології розрахунку, відбулося внаслідок зменшення кількості збиткових підприємств. За підсумком I кварталу 2016 року рівень тіньової економіки у ВЕД “Сільське господарство, мисливство та лісове господарство” збільшився на 2 в.п. до 10% від офіційного обсягу ВДВ.

Слід відмітити, що для сільського господарства характерним є використання товарообмінних операцій при розрахунках, що створює сприятливі умови для ухилення від оподаткування.

Висновки до 2 розділу

1. Таким чином підводячи підсумки, варто зауважити, що хоча й існує в тіньовому секторі економіки велика кількість різних методів дослідження економічної діяльності, проте не слід говорити про високу достовірність показників, так як майже всі оцінки масштабів тіньових процесів в загальному мають досить таки умовний характер. Обсяги тіньової економіки на сьогодні в Україні є надто великими навіть за офіційними підрахунками. Саме тому вагомому значення відіграють у цьому процесі детінізації національної економіки, а також створення інституційного середовища, в якому надалі знаходиться в тіньовому секторі було би не вигідно.

2. Тіньову зайнятість визначають як складову нелегального ринку праці, яка включає в себе трудову діяльність, незабоонену законодавством, але є офіційно незареєстрованою, яка не враховується державною статистикою та не є оподаткованою. Забезпечують оцінювання масштабів тіньової зайнятості за різними критеріями методи її кількісного вимірювання. Тому, для забезпечення високого рівня вірогідності їх слід застосовувати в комплексі. Різні методи кількісного оцінювання тіньової зайнятості в Україні свідчать про значну варіативність результатів за ними. Саме негативні наслідки тіньової зайнятості значно переважають позитивні, а саме тому необхідно розробити програми, що сприяли б детінізації ринку праці в державі.

3. Як доводить практика, подолання тіньової економіки лише методом запровадження адміністративних заходів, а саме, при виконанні лише контрольної функції є неможливим. Тому політика детінізації варто базувати на принципах заохочування вести легальний бізнес. Ці засади передбачають, щонайперше, усунути першопричини, що призводять до відходу економічних агентів у тінь, а також упередити застосування недобросовісних дій, які мають злочинний та/або антигромадський характер. Потрібно також зазначити, що головною умовою забезпечення ефективності політики з детінізації економіки постає наявність довіри суспільства (народу) до дій влади.

Проаналізувавши рівень тіньового ринку праці протягом I кварталів 2015 та 2016 років за видами економічної діяльності, було виявлено зниження рівня "тіні" у всіх агрегованих ВЕД за виключенням сільського господарства. Поряд з цим, останнє займає найменшу частку тіньового сегменті ринку праці серед усіх агрегованих ВЕД.

РОЗДІЛ 3
НАПРЯМКИ ПРОТИДІЇ ПОШИРЕННЯ ТІНЬОВОГО РИНКУ ПРАЦІ

3.1 Шляхи подолання нелегальної зайнятості населення в Україні

Вирішення проблеми тінізації доходів громадян потребує узгоджених зусиль держави в різноманітних сферах державної політики, зокрема і в сфері пенсійного забезпечення. І надалі в Україні потрібно проводити заходи для продовження реформи пенсійної системи.

Пенсійне законодавство заклало добре підґрунтя для розвитку ефективної пенсійної системи. Проте головні переваги від реформи стануть очевидними через досить тривалий проміжок часу. Підвищення пенсій, що відбулося, досі не дало можливості забезпечити літніх людей пенсіями, які б дорівнювали або були вищими за прожитковий мінімум. Подальше підвищення пенсій може стати важливим чинником впливу на рішення громадян приєднуватись до солідарної системи, а отже, сплачувати внески. Зниження ставки нарахувань могло б стимулювати до легалізації, якби це зниження було суттєве і паралельно було б продовжено реформу пенсійної системи, яка б забезпечила тісніший зв'язок між розмірами відрахувань і майбутньої пенсії. Зниження нарахувань на фонд оплати праці має відбуватися через запровадження єдиного соціального внеску та пенсійної системи другого рівня. Запровадження єдиного соціального внеску буде сприяти спрощенню проведення розрахунків із соціальними фондами. Крім того, це допоможе оптимізувати адміністративні витрати самих фондів за рахунок того, що аналогічні функції не дублюватимуться. Це дасть можливість знизити адміністративні витрати та ставки нарахувань [45, с. 71].

Вищевикладене свідчить, що специфікою «тінізації» ринку праці в Україні є існування комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати у «конвертах».

Якщо розглядати питання легалізації заробітної плати, то його слід розглядати у двох напрямках і відповідно до них мають застосовуватися різні заходи:

- легалізація заробітної плати через ліквідацію «тіньової» економіки;
- легалізація заробітної плати, яку працівники отримують у «конвертах».

Розглянемо особливості першого напрямку. Частка працівників, зайнятих у неформальному секторі економіки щороку зростає. За даними Держстату кожен п'ятий працівник зайнятий у неформальному секторі, що свідчить про наявність деформації соціально-трудоких відносин, зловживань з боку роботодавців відносно оформлення на роботу найманих працівників та порушення ними Кодексу законів про працю.

Особливо характерною ця форма зайнятості є серед сільських жителів, де фіксується дві третини зайнятих.

Основні заходи щодо легалізації «тіньової» економіки мають бути спрямовані на:

- посилення державного контролю та податкової дисципліни;
 - створення додаткових легальних робочих місць, спеціальних програм для працевлаштування молоді;
 - посилення валютного контролю, що є протидією «втечі капіталу»;
 - боротьбу з корупцією та відмиванням «брудних» грошей;
 - відстеження на макрорівні динаміки податкового коефіцієнту (який визначається як відношення суми податків та обов'язкових соціальних платежів до показника ВВП).
 - доступ до фінансових ресурсів суб'єктами малого та середнього бізнесу;
 - встановлення суттєвих розмірів штрафних санкцій для осіб, які працюють нелегально. Це дає можливість платнику податків зрівняти економічні наслідки декларування реальної величини заробітної плати з розміром санкцій за її приховування. В багатьох західних країнах витрати за порушення фінансової та податкової дисципліни перевищують можливий прибуток від приховування заробітної плати;
 - створення спеціального підрозділу по боротьбі з нелегальною зайнятістю.
- Так, в Німеччині у складі Федерального відомства з праці існує спеціальний підрозділ з боротьби з нелегальною зайнятістю, що є вагомим протидією при-

ховування заробітної плати. Тільки за останні 20 років чисельність працівників підрозділу збільшилась в 50 разів. Для тих, хто працює нелегально, застосовуються значні штрафні санкції.

- поширення системи безготівкових розрахунків, яка стала б основною формою платежу.

Розглянемо особливості другого напрямку. Причинами оплати праці найманих працівників у «конвертах», перш за все, є намагання роботодавцями знизити вартість робочої сили з метою отримання якомога більшого прибутку, уникаючи від сплати Єдиного внеску та прибуткового податку. Працівники фондів соціального страхування виявляють такі факти. Але у працівників фондів соціального страхування відсутні будь-які важелі впливу на таких роботодавців. За даними працівників Пенсійного фонду про такі факти вони інформують Державну інспекцію праці, але їй також не вистачає важелів впливу на таких роботодавців. Все це свідчить про недосконалість чинного законодавства в сфері соціально-трудова відносин, особливо в сфері колективно-договірного регулювання заробітної плати.

Законодавством визначено, що сфера дії генеральної, галузевих, територіальних угод поширюється і є обов'язковою до виконання тільки для тих суб'єктів, що перебувають у сфері дії сторін, які підписали угоду. В Україні відсутній механізм поширення угод на найманих працівників, якщо їх представники не приймали участь у переговорах.

Згідно з чинним законодавством, зокрема Законом України «Про колективні договори і угоди», передбачена відповідальність за ухилення від участі в переговорах. Проте, притягнення до відповідальності представників сторін соціального діалогу ще не гарантує, що після цього буде розпочато переговорний процес, адже Законом не передбачено можливість примусу до проведення переговорів, тому нерідко після притягнення до відповідальності колективний договір, угода так і не укладаються. Жодна із сторін не боїться відповідальності за

ухилення від укладання колективного договору, угоди, оскільки сума штрафних санкцій є незначною, а механізм притягнення до відповідальності не врегульований законодавством.

Слід зазначити, що в Україні не виконується стаття 11 Закону України «Про оплату праці», якою передбачено, що мінімальні розміри ставок (окладів) заробітної плати, як мінімальні гарантії в оплаті праці, визначаються Генеральною угодою. Це призводить до того, що поширеним серед малого та середнього бізнесу стало встановлення роботодавцями всім найманим працівникам посадових окладів та тарифних ставок на рівні мінімальної заробітної плати. Навіть деяким керівникам та професіоналам посадові оклади встановлюються на рівні мінімальної заробітної плати, що свідчить про наявність «тіньової» заробітної плати.

Відповідно до статті 64 Господарського кодексу України підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис.

В Україні близько 120 тисяч керівників підприємств, або більше 30 відсотків директорів підприємств, одержують заробітну плату на рівні мінімальної. Тому вважаємо за доцільне законодавчо передбачити наявність штатного розкладу усталеної форми для підприємств всіх форм власності, в якому повинні бути вказані назви структурних підрозділів і посад, кількість штатних одиниць, диференційовані посадові оклади, які повинні залежати від складності та умов роботи, що виконується, а також в значній мірі від професійно-ділових якостей працівника.

На нашу думку, для вирішення питання легалізації заробітної плати, яку отримують наймані працівники у «конвертах», необхідно у сфері колективно - договірною регулювання заробітної плати здійснити такі заходи:

- слід більш ґрунтовно підходити до норм Генеральної угоди, тобто відмовитись від формалізму при її укладанні, розуміючи, що вона має розповсю-

дзуватися на всіх найманих працівників та роботодавців. Необхідно відмовитися від норм, які відсилають вирішення певних важливих питань заробітної плати на рівень галузі;

- у законодавстві доцільно передбачити норми щодо поширення норм Генеральної угоди та галузевих угод на роботодавців, які не приймали участь в їх підписанні, залежно від чисельності охоплених ними працівників, наприклад більше 50 відсотків[46, с. 32].

Державна політика детінізації ринку праці повинна містити дві взаємоузгодженні складові.

- адміністративна складова детінізації. Ця складова передбачає кроки з посилення адміністрування збору податків та перекриття шляхів ухилення від сплати податків. Заходи у рамках цієї складової базуються на припущенні, що уряд має достатньо ресурсів для виконання своїх функцій, система державних витрат як така є задовільною, проте неефективною вона є в результаті зловживань та відсутності належного контролю.

- мотиваційна складова детінізації ринку праці. Передбачає подальше зниження податкового навантаження, спрощення податкового законодавства та регулювання економічної діяльності одночасно з покращенням якості державних послуг.

Серед стимулюючих заходів, що можуть сприяти детінізації ринку праці, можна назвати наступні:

- зменшення відрахувань до соціальних фондів;
- спрощення податкового законодавства;
- зменшення кількості податкових пільг;
- спрощення системи адміністрування податків;
- покращення якості державних послуг [47].

Боротьба за істотне скорочення й обмеження неформальної зайнятості повинна стати одним із пріоритетів державної стратегії економічної безпеки та

політики щодо ринку праці. Вона повинна мати комплексний характер і охоплювати заходи як суто економічного, так й адміністративного, соціально-психологічного, мотиваційного та виховного характеру [48, с. 114].

Існування таких явищ як тіньова зайнятість та виплата заробітної плати у конвертах призводить до недоотримання коштів державним бюджетом та фондами соціального страхування, наражають роботодавців на небезпеку накладання фінансової та кримінальної відповідальності та позбавляють працівників соціальних гарантій, таких як відпускні, лікарняні, пенсійні виплати тощо як сьогодні, так і в майбутньому. Крім того, існування цього явища призводить до неможливості регулювання економіки за допомогою інструментів грошово-кредитної та податкової політик, а також призводить до зниження ефективності державної політики. Отже, пріоритетним завданням держави має стати створення сприятливих умов для легальної економічної діяльності, що сприятиме детінізації ринку праці та соціально-економічному розвитку країни.

Наразі в Україні ведеться досить активна кампанія, що пов'язана з виведенням заробітної плати із тіньового сектора економіки. Міністерство доходів та зборів, а також Міністерство соціальної політики України вживають різноманітних заходів щодо підвищення рівня офіційної заробітної плати, виявлення необлікованих та прихованих доходів, а саме:

- проводять роз'яснювальні бесіди серед керівників підприємств;
- заслуховуються керівники, заробітна плата на підприємствах яких є значно нижчою за законодавчо встановлений мінімум або середнє значення по регіону;
- проводяться планові, позапланові та фактичні перевірки з питань виплати заробітної плати та оформлення трудових відносин;
- використовуються непрямі методи визначення оподаткованого доходу шляхом контролю витрат платників податків;

- створена комісія зі сприяння легалізації доходів та ринку праці, яка проводить перевірки платників податків, що використовують найману працю, або не мають найманих працівників при значних обсягах реалізації.

Крім того, триває інформаційна кампанія щодо інформування населення з приводу негативних наслідків отримання заробітної плати «в конвертах» та щодо відповідальності, яку за собою тягне цей факт.

3.2. Світовий досвід протидії нелегальної зайнятості та можливості його використання в Україні

Досвід багатьох країн показує те, що тіньова економіка в будь-якому випадку присутня у всьому світі. У різних країнах проте вона проявляється по-різному, а тому і неоднаково впливає на всі соціально-економічні та політичні процеси, що відбуваються в одній чи іншій державі. Одним із загрозливих явищ є збільшення тіньового сегменту ринку праці. Зростання тіньової зайнятості призводить до зменшення виробництва основних видів економічної діяльності, низької частки оплати праці у випуску, забезпечення високого рівня бідності працюючого населення, високого рівня оподаткування легального бізнесу, а також внесків до державних соціальних фондів, низького рівня дотримання встановлених законів і, зрештою, втрату довіри до правоохоронної й судової систем держави [49].

На сьогодні загального навантаження на фонд оплати праці припадає близько 56,6%: 3,6% виплачує роботоємець, 38% - роботодавець, крім того ж відраховується із зарплати працівника 15-відсотковий податок з доходу. Велика частина українських підприємців (близько 40% згідно з статистичними даними) не в силі забезпечити такі виплати.

Якщо розглянути аналогічні показники на фонд оплати праці в країнах Європи, можна краще проаналізувати ситуацію в аналогічній сфері в Україні та віднайти шляхи вирішення проблеми..

В Угорщині від 1 січня 2011 року існує єдиний спрощений податок для працюючих та становить 16%(попередньо нижня межа оподаткування фізичних осіб - 32% і 44% - найвищий рівень старого податку). Сьогодні ці високі прогресивні ставки не використовуються та є вже у минулому.

Бюджет середньостатистичної родини з 3-4 осіб згідно з новим законом поповниться додатковими 50-ма чи 100 доларами США. Якщо обидва батьків є працюючими і народжуються ще 3 та 4 дитина, то сім'я ще додатково одержує по 100 доларів США на дитину.

Проте, не дивлячись на критику профспілок і гострі зауваження з боку опозиції, консервативний уряд Угорщини не вніс суттєвих доповнень до законопроекту перед процедурою ухвалення. Праві пояснюють це тим, що при спрощеному оподаткуванні громадяни будуть менше приховувати від держави свої доходи і не живитимуть у такий спосіб тіньову економіку. Водночас уряд пообіцяв малому і середньому бізнесам ввести додаткові дешеві кредитні лінії [50].

Якщо розглядати систему оподаткування в Чехії, то вона є досить простою, функціональною і зручною. Законодавці чеських економічних законів, спочатку, довелось докласти багато зусиль і коштів, щоб полегшити процедуру звітності юридичним особам (SRO) та приватним підприємцям, тобто середньому та малому бізнесу.

Податок на прибуток у зв'язку з проведеною податковою реформою податок був рівним 24% в 2007 році. Далі, у 2008 році податкова ставка на прибуток склала 21%, а у 2009 -19%. У тому випадку, коли фірма не проводить діяльність і відповідно баланс є нульовим, вона не оплачує податок на прибуток.

Податки від фонду заробітної плати у Чехії нараховують та сплачуються підприємствами тільки, якщо у юридичній особі наявні працівники (фізичних осіб), які офіційно проведені та внесені до реєстру магістрату з працевлаштування.

Розмір ставки медичного податку становить 13,5%; соціального податку -34%; а ставка прибуткового податку складає 15%.

Щодо термінів здачі річного балансу, то вони приймаються до кінця березня, року, що є наступний за звітним. Оплачувати податки від фонду заробітної плати можна у Чехії щомісяця або щокварталу. Решту податків оплачують щоквартально. Умови, які висуваються до щомісячної або поквартальної оплати податків вказують в даних юридичної особи при взятті на облік в податковій інспекції. Підставою для цього теж може виступати заява керівництва юридичної особи у фінансові органи.

У Болгарії всі громадяни платять податки на доходи, тобто і службовці, і особи вільних професій. Якщо фізичні особи виступають як постійні резиденти Болгарії, то податок стягують як з доходів, які отримані як і у Болгарії, так і за межами країни. З нерезидентів, які знаходяться в Болгарії, стягується лише податок на доходи, які отримані в даній країні. Для прийняття резиденства Болгарії необхідно проживати в країні принаймі протягом 183 днів у рік. Якщо період проживання є меншим за 183 дні, і громадяни при цьому мають у Болгарії будинок, який і є місцем їх головної резиденції, то їх також вважають резидентами країни. Кожен місяць роботодавець зобов'язаний утримувати суму прибуткового податку із заробітної плати службовця, яка підлягає сплаті, а також витрати на державне страхування. Ставка податку на доходи фізичних осіб є рівна 10%. Прогресивна шкала є скасованою.

Прибутковий податок з фізичних осіб у Данії є найважливішим, так як покликаний забезпечити приблизно половину від загальної суми податкових надходжень. Залежно від доходу ставки податку є диференційовані від 5 до 15%. Головна податкова ставка - 5,5% , яка розраховується після вирахування неоподаткованого мінімуму виходячи з оподаткованого доходу. Коли дохід платника податків є меншим ніж 198000 датських крон (тобто 26550 євро) на рік, то сплачується податок тільки за основною ставкою.

Розмір середньої податкової ставки сягає 6% і розраховують її на основі особистого доходу й частки доходу від капіталу. Сам податок розраховують лише на частину доходу, яка є вищою оподаткованого за основною ставкою доходу (198000 датських крон). Розраховуючи внесок до Фонду ринку праці визначають відсоток від суми особистого доходу виходячи з величини сумарного особистого доходу без урахування будь-яких відрахувань і становить 8% .

Податок на доходи фізичних осіб у Польщі встановлено у Законі "Про податок з фізичних осіб" від 26 липня 1991 року і у Законі "Про акордне начислення податку на деякі види доходу фізичних осіб" від 20 листопада 1998 року. При цьому оподаткування доходів фізичних осіб проводиться незалежно від їх джерела надходження. Підприємцям –фізичним особам надається право вибору фіксованого податку в розмірі 19%. У законі "Про податки з фізичних осіб" передбачено більше ніж 100 видів діяльності, при яких звільняються від податку на доходи фізичні особи, або передбачаються для них певні пільги.

У Республіці Польща з 1 січня 2009 року введено два види податку на доходи фізичних осіб. У випадку, коли протягом року платник податку одержував дохід у розмірі до 85528 польських злотих (30545 дол. США), то він повинен б сплатити податок, ставка якого складає 18% від доходу. Ті доходи платника, що переважають цю суму доходу, сплачуватимуться платником податків 32% ставку податку.

У Росії система сплати соціальних зборів зазнала значних змін: замінено три існуючі збори, які існували раніше (а саме збори до Державного пенсійного фонду, до Фонду соціального страхування, до Фонду обов'язкового медичного страхування), при яких порядок сплати регулювали різні закони й підзаконні акти, на єдиний соціальний податок (ЄСП). Окрім цього податку стягується окремо збір на страхування від нещасних випадків на виробництві й професійних захворюваннях. ЄСП сплачують роботодавці, ставка якого є регресивною та

залежною від розміру сумарних виплат роботоємцям і коливається із січня 2005 року від 26% до 2%. Максимальна ставка до цього моменту складала 35,6%.

Рівень ставки збору на страхування від нещасних випадків на виробництві й професійних захворювань визначають на підставі класифікації підприємств по групах виробничого ризику й встановлюють від 0,2% до 8,5%.

У Росії податок на доходи фізичних осіб обчислюють й сплачують роботодавці. Базою для оподатковування виступає сукупний дохід фізичної особи, яка є резидентом, та доходи із джерел у Російській Федерації, отримуванні особами, які не виступають резидентами. Рівень ставки податку на доходи резидентів Російської Федерації становить 13%, а нерезидентів – 30%. Якщо ж мова іде про ставку податку на доходи у вигляді вигащів, страхових виплат, то вона сягає 35% .

Прибутковий податок з фізичних осіб у Франції сягає 20% податкових доходів бюджету, пов'язано це, насамперед, з історичними особливостями, а також з тим, що відбувається використання урядом прибуткового податку для здійснення соціальної політики. Функція, що покладені на прибутковий податок - стимулювання вкладів населення у нерухомість, заощадження, придбання акцій. Це все створює складну систему для розрахунку податку і забезпечення численних пільг і вирахувань. З 25 млн. платників сплачують фактично податок тільки 15 млн. або 52%. Потенційними платниками виступають усі фізичні особи, підприємства і кооперативи, які не є акціонерними товариствами. Обчислюється податок за єдиною прогресивною шкалою, зважаючи на економічні, соціальні умови, вік кожного платника і сімейне становище. Розмір ставок прогресії становить від 0 до 56,8%, тобто залежно від доходів. Кожного року шкалу уточнюють, що дає можливість враховування інфляційних процесів [50].

Привертає увагу певна залежність рівня тіньової економіки від рівня розвитку демократії. У розвинутих демократичних країнах, де суспільство усвідомило шкоду від тіньової економіки і де відбувається послідовна боротьба з

цим негативним явищем, рівень тінізації економіки не перевищує 8-12 % (Швейцарія (8,3 %), Австрія (8,5), Великобританія (10,9), Франція (11,6 %)).

У країнах з невисоким рівнем розвитку демократії, де держава недо-статньо впливає на економічну ситуацію, рівень тіньової економіки становить 25-32 % (Болгарія (32,5 %), Хорватія (30,1), Румунія (29,3), Туреччина (28,9), Польща (25,9), Греція (25 %)). Балтійські країни Литва і Латвія також демонструють досить високий рівень тінізації економіки, відповідно 29,6 і 27,1 %.

Загалом за європейськими країнами рівень тіньової економіки оцінюють (за розрахунками авторів) у 26,7 %. Поза регульованим і підконтрольним оборотом перебувають величезні економічні ресурси обсягом 2068,2 млн євро. Світова практика свідчить, що за умов економічних криз тіньова економіка у деяких сферах відіграє роль певного демпфера, який надає суспільству можливість згладжувати негативні тенденції розвитку. Але на посткризовій фазі вона перешкоджає вирішенню значних соціально-економічних проблем, створенню нових робочих місць, забезпеченню соціального захисту окремих категорій населення тощо.

Існують у європейських країнах такі моделі для поширення угод між найманими працівниками та роботодавцями:

- автоматичні (Фінляндія, Австрія, Іспанія, Люксембург);
- на підставі рішення, яке приймає урядовий орган за проханням сторони, що підписала угоду (Данія, Бельгія, Франція, Греція, Німеччина, Угорщина, Польща, Ірландія, Нідерланди, Естонія, Словаччина, Литва);
- автоматично на підставі пропозиції державного органу з праці після офіційного оприлюднення через 30 днів (Казахстан, Російська Федерація). При цьому розглядають заперечення певних окремих роботодавців щодо унеможливлення виконання угоди в повному обсязі.

Країнами при цьому встановлюється мінімальні вимоги щодо кількості найманих працівників, які містять галузеві угоди при їх підписанні, що уможливує розповсюдження угоди на всю галузь:

- Іспанія, Німеччина, — мінімум 50 відсотків;

- Греція, Угорщина, Нідерланди, Ірландія — мінімум 51 відсоток чи проста більшість;

- Латвія — 60 відсотків мінімально.

У законодавстві потрібно передбачити кількість працівників, обов'язково при якій укладають колективні договори. За основу доцільно обрати найрозповсюдженішу чисельність дрібних підприємств в Україні.

Існують норми, що визначають обов'язковість укладання колективних договорів в деяких країнах залежно від чисельності найманих працівників. У Франції, наприклад, на підприємстві з кількістю понад 50 найманих працівників необхідно має укладати колективний договір;

- поновити у законодавстві норм щодо утворення для соціальних партнерів спільного представницького органу при укладанні галузевих угод у галузях, в яких є відсутніми репрезентативні сторони;

- мають бути встановлені у Генеральній угоді мінімальні гарантії щодо оплати праці — мінімальні тарифні ставки робітників 1-их тарифних розрядів за видами економічної діяльності, як це передбачено статтею 11 Закону України «Про оплату праці»;

- якщо в Генеральній угоді відсутні норм встановлення мінімальних тарифних ставок робітників 1-го тарифного розряду за видами економічної діяльності, то доцільно розглянути питання про встановлення Кабінетом Міністрів України мінімальних тарифних ставок за видами економічної діяльності;

- необхідно на державному рівні здійснювати заходи щодо сприяння утворенню об'єднань на галузевих рівнях роботодавців та незалежних профспілкових об'єднань;

- до певних статей Кодексу про адміністративні порушення внести зміни, що передбачають більшу відповідальність сторін соціального партнерства у разі ухилення від переговорного процесу чи ненадання інформації для його ведення;

- необхідно, так як це обумовлює стан виконання колективних угод, удосконалити механізми контролю за їх виконанням та розширити перелік підстав для забезпечення адміністративної, дисциплінарної та кримінальної відповідальності осіб, які порушують законодавство про колективні переговори, укладення колективних угод та договорів;

- доцільно передбачити у законодавстві найманим працівникам певних видів економічної діяльності, де є відсутніми галузеві угоди, встановлення мінімальних гарантованих тарифних ставок за кваліфікаційними категоріями працівників;

- поступово здійснити перерозподіл страхових внесків між роботодавцями та найманими працівниками на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і досягнути паритетної сплати внеску. Сьогодні питома вага складає 8,7 % найманих працівників у сплаті єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а роботодавця - 91,%, що і сприяє «тінізації» заробітної плати.

Ряд країн одночасно або поступово розподіляли страхові внески на соціальне страхування між застрахованими особами та роботодавцями з одночасним збільшенням заробітної плати та зниженням ставки оподаткування з доходів фізичних осіб. Це б підвищило економічну зацікавленість до легалізації заробітної плати працівників та роботодавців.

Чинне законодавство не передбачає залежність розмірів гарантованих мінімальних виплат від сплати єдиного соціального внеску. Це питання, вважаємо за доцільне, врегулювати на законодавчому рівні.

Механізм виплати пенсії, який є існуючим на сьогодні, у мінімальному розмірі не спрацьовує залежно від наявності сплачених внесків та страхового стажу. Для того, щоб стимулювати найманих працівників сплачувати одиниці

внесок необхідно запровадити механізм, який визначає розмір пенсії у строгій відповідності до сплачених внесків та страхового стажу і не допускати витрату страхових коштів на різні доплати до мінімального розміру пенсії, а скеровувати їх на підвищення страхового розміру пенсії.

На слушну думку Т.М. Кір'ян, на сучасному етапі нагально необхідно замінити порядок законодавчого формування мінімальної зарплати, враховуючи європейський досвід [46, с. 32].

Розвинуті країни до складових мінімальної заробітної плати включають усі види оплати праці, тобто визначають найнижчу оплату праці (тобто виконують захисну функцію мінімальної заробітної плати від низьких рівнів заробітних плат). Ще інші країни до складу мінімальної заробітної плати не включають оплату за понаднормований час, оплату за роботу у святкові дні чи нічний час, а також важку та небезпечну роботу. В Україні на відміну від країн ЄС виконує мінімальна заробітна плата роль 1-го тарифного розряду, що встановлюється на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб. При збільшенні мінімальної заробітної плати такий підхід до її складових вимагає значних коштів з державного бюджету та роботодавців, а це і виступає є стримуючим фактором її підвищення. Зміни, що відбуваються у структурі мінімальної заробітної плати уможливають підвищення її більш значними темпами, що буде сприяти підвищенню надходжень до бюджету, а також купівельній спроможності населення та дасть змогу відв'язати установлення 1-го тарифного розряду на рівні, що є не нижчий ніж мінімальна заробітна плата.

Основними напрямками вдосконалення механізму державного регулювання виступають ті напрями, щоспрямовані на зниження неформального й «тіньового» секторів. Їх можна сформулювати таким чином:

1. З врахуванням тісної залежності неформального сектору ринку праці та загальноекономічної ситуації, щоб легалізувати зайнятість і заробітну плату, в першу чергу, потрібно досягнути збалансованість економічного й соціального

розвитку, забезпечити економічне зростання. Але неформальний сектор ринку праці в значній мірі існує як самостійне явище й автоматично не зникає в міру нормалізації соціально- економічної ситуації. Тому, щоб прискорити процес його легалізації необхідно запровадити систему заходів, яка б впливала саме на неформальний та «тіньовий» сектор та на фактори, що його формують.

2. При визначенні концептуальної основи лінії відносно «тіньової» економіки, варто звернути увагу на три обставини. По-перше – повернутися до монополії державної власності й адміністративно-розподільної системи вже не можна. По-друге - необхідно змінити модель реформування економіки загалом, а в основу нової моделі має бути покладено інтереси національних виробників і споживачів. По-третє - здійснити цю зміну означає приведення в дію всіх зацікавлених сил, і навіть ті, що пов'язані з «тіньовою» економікою.

Потрібно, з одного боку, забезпечити зміну загальних умов господарювання, а з іншого — здійснити спеціальну програму щодо інтеграції «тіньової» й легальної економіки. Варто виробити націлену на паралельне вирішення таких завдань комплексно-правову систему, що пов'язана з вдосконаленням законодавства у забезпеченні належних умов розвитку підприємництва.

Для того, щоб реалізувати цей підхід, необхідно чітко розмежування капіталів кримінальних елементів і господарників, що працюють в тіні, а також віддзеркалити такий поділ в нових економіко-правових актах, а також і в законодавстві з боротьби з організованою злочинністю й корупцією, і в Кримінальному кодексі України. При розробці критеріїв розділення кримінальних елементів і господарників, що працюють в тіні постає найважливішим завданням економістів, юристів, соціологів, фахівців правоохоронних органів.

Доцільно включити б до проекту Трудового кодексу України статті, у яких би розглядалось питання неофіційної зайнятості та її державного регулювання . Тут варто зазначити те, що норма проекту Трудового кодексу України (ст. 41) викликає певний сумнів щодо обов'язковості вкладення трудових договорів у

письмовій формі, тобто: «Трудовий договір вважається укладеним і тоді, коли працівника за наказом (розпорядженням) чи з дозволу роботодавця фактично було допущено до роботи без укладення трудового договору». В такому випадку адже це провокує роботодавця на впроваджувати «тіньову» зайнятості, яка призведе до одержання нелегальної заробітної плати та відсутності соціального захисту працівника.

Розроблення та прийняття законопроекту щодо боротьби з нелегальною зайнятістю має бути пов'язане з чітко прописаними формами нелегальної (а також «тіньової») зайнятості. Законопроект має на меті притягнення до відповідальності також громадяни, які замовляють нелегальну роботу за межами країни. Навіть оголошення в газеті має визнаватися протизаконним, через яке роботодавець-нелегал пртягує клієнтів для роботи за кордоном. Підприємствами, що наймають «тіньових» працівників (також іммігрантів) або не дотримуються закону про відрядження працівників, повинна нести відповідальність у вигляді позбавлення волі, а не лише покарання великими грошовими штрафами та усунення керівників на певний термін від виконання державних замовлень. Закон повинен регулювати і співпрацю між службою зайнятості, фондами соціального страхування, пенсійними фондами, митними органами та іншими органі-заціями в боротьбі з тіньовою зайнятістю.

Тому, в першу чергу, ефект від легалізації «тіньового» сектору і заробітної плати відповідно, повинен оцінюватися не з позиції збирання податків, а з більш широких економічних, інституційних і соціальних позицій. Виявлятиметься цей ефект при подоланні негативних наслідків функціонування «тіньового» сектору, а саме: випадання цілого сегмента зі сфери законодавчого регулювання ринку праці, втрата кваліфікації й професійних навичок, консервація деформацій на ринку праці, відсутність контролю якості товарів і послуг, що надаються, формування в суспільстві атмосфери припустимо-сті порушення податкового, трудового та ін.

законодавства, створення сприятливого середовища для «тіньової» та кримінальної діяльності.

Для реалізації процесу державної політики зайнятості необхідно впровадити комплекс заходів, а саме:

- вдосконалити правові, адміністративні і економічні важелі державного регулювання соціально-трудова та виробничих відносин для того, щоб запобігти нелегальній («тіньовій») зайнятості населення та легалізації заробітної плати;

- стимулювати перехід працівників з неофіційного до офіційного сектора зайнятості наступним методом - запровадити накопичувальні пенсійні рахунки;

- підвищити ефективність державного нагляду і контролю для забезпечення дотримання законодавства про працю, щоб реалізувати конституційні права і гарантії працівників;

- проводити на постійній основі інформаційно роз'яснювальні кампанії щодо переваг у легальних трудових відносинах з метою забезпечення умов для соціального захисту працівників.

Завдання державної політики у сфері «детінізації» економіки України полягають у:

- реформуванні податкової системи щодо забезпечення рівномірного розподілу податкового тиску на платників податків, а також спрощенні процедури податкового адміністрування;

- удосконаленні грошово-кредитної, банківської систем, оптимізації механізму кредитування;

- удосконаленні системи управління в сфері економіки, здійснення контролю за діяльністю адміністрацій підприємств відповідно до ефективної системи корпоративного управління;

- посиленні контролю у бюджетній сфері, запровадженні прозорих механізмів використання та розподілу бюджетних коштів;

- удосконаленні системи контролю у сфері ЗЕД, усуненні причин і умов контрабандного ввезення в Україну товарів.

Висновки до 3 розділу

1. Боротьба за істотне скорочення й обмеження неформальної зайнятості повинна стати одним із пріоритетів державної стратегії економічної безпеки та політики щодо ринку праці. Вона повинна мати комплексний характер і охоплювати заходи як суто економічного, так й адміністративного, соціально-психологічного, мотиваційного та виховного характеру. Як показує досвід багатьох країн, тіньова економіка існує у всьому світі. Проте у різних країнах вона проявляється у різних масштабах та формах, а отже, чинить й різний вплив на всі соціально-економічні та політичні процеси, які відбуваються в тій чи іншій державі. Особливо загрозливим явищем є розповсюдження тіньового сегменту ринку праці.

2. Основними заходами щодо детінізації ринку праці в Україні можна вважати такі: мінімізація (викорінення) корупції у фіскальних органах; зменшення та перерозподіл податкового навантаження; перерозподіл доходів; застосування високих штрафів за недо-тримання чинного законодавства та розроб-лення заходів щодо підвищення податкової моралі; зменшення диференціації доходів населення; введення податків на розкіш, прогресив-ного оподаткування доходів; підвищення мінімальних державних га-рантій в оплаті праці; запровадження тісного зв'язку між надходженнями до ПФУ особистих пенсійних надходжень і розміром пенсії; запровадження системи адекватних по-даткових пільг підприємствам, які будуть сплачувати та підвищувати ЗП без звільнення працівників, і тим більшу, чим вона наблизатиметься до оптимального рівня оплати праці у випуску.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження нелегального ринку праці, його сучасного стану та шляхів протидії, дозволяє зробити такі висновки:

Ринок праці можна охарактеризувати як динамічну форму відносин, яка є в постійному розвитку та змінюється, внаслідок чого змінюються вимоги та ряд проблем, які пов'язані з інтересами найманої робочої сили, роботодавців, підприємців та профспілок-посередників. Ринок праці характеризують як систему правових, соціально-трудова, організаційних та економічних відносин, які існують між особами, що шукають роботу, професійними спілками, працівниками, роботодавцями та їх організаціями, органами державної влади з метою задоволення потреб працівників у їх зайнятості, а роботодавців – у задоволенні даної потреби працівників відповідно до законодавства.

Безсумнівним джерелом отримання “брудних” коштів постає тіньова економіка, що являє собою сукупність неврахованих і певних протиправних способів економічної діяльності. Ступінь тінзації економіки деякою мірою постає результатом кризи управління економічним життям суспільства, його недовіра до еліти і бюрократії. Під тіньовою економікою мають на увазі системний аспект

господарювання асоціальної природи, яке притаманне державам з будь-яким соціально-економічним ладом і є вираженням різного рівня інтенсивності соціальної небезпеки та відображенням форми кризи такого державного управління економіки як дисфункціональність.

Тіньову зайнятість розглядають в умовах трансформаційної економіки як абсолютно очевидний факт, а її нелегальність зумовлена нестабільністю соціально-економічних інститутів. Збільшення тіньової зайнятості вбачаємо у скороченні виробництва в найосновніших видах економічної діяльності, низькій частці оплати праці у випуску, збереженні високого рівня бідності працездатного та працюючого населення, високому рівні оподаткування легального бізнесу, в т.ч. внесків у державні соціальні фонди, низькому рівні дотримання установлених законів і, як результат, втраті довіри до правоохоронної, судової систем держави.

Хоча, внаслідок зайнятості у тіньовій сфері можна зберегти трудовий потенціал, призводить до сприяння вирішенню проблем доходів і навіть виживання певної частини населення, але також зумовлює велику додачу зусиль та ресурсів для приховування такої діяльності, так і її наслідків, а найголовніше - призводить до нестачі обов'язкових податкових надходжень в результаті тіньової оплати праці, що досить необхідні для забезпечення основних функцій держави.

Як показує практика, подолання тіньової економіки можливе лише методом запровадження адміністративних заходів, тобто, виконання лише контрольної функції є неможливим. Тому політику детінізації слід базувати на засадах заохочування до легалізації бізнесу, які мають на увазі, усунення причин, які обумовлюють ухід економічних агентів у тінь, а також, упередження використання недобросовісних дій, що носять злочинний, антигромадський характер. Варто також зауважити, що основна умова ефективності політики детінізації економіки полягає у наявності довіри суспільства до дій влади.

Систему заходів для регулювання безробіття в офіційному секторі України вбачаємо у:

- створенні умов для пролонгації періоду трудової діяльності внаслідок стимулювання ,використання трудового потенціалу робітників зрілого віку (гнучкий графік роботи, упорядкування системи пільгових пенсій, часткова зайнятість);

- стимулюванні зайнятості жінок з неповнолітніми дітьми та дітьми-інвалідами;

- державній підтримці нетрадиційним сферам зайнятості, стимулюванні підприємців до навчання, перекваліфікації й подальшому працевлаштуванні робочої сили.

Для реалізації процесу державної політики зайнятості необхідно впровадити комплекс заходів, а саме:

- вдосконалити правові, адміністративні і економічні важелі державного регулювання соціально-трудова та виробничих відносин для того, щоб запобігти нелегальній («тіньовій») зайнятості населення та легалізації заробітної плати;

- стимулювати перехід працівників з неофіційного до офіційного сектора зайнятості наступним методом - запровадити накопичувальні пенсійні рахунки;

- підвищити ефективність державного нагляду і контролю для забезпечення дотримання законодавства про працю, щоб реалізувати конституційні права і гарантії працівників;

- проводити на постійній основі інформаційно роз'яснювальні кампанії щодо переваг у легальних трудових відносинах з метою забезпечення умов для соціального захисту працівників.

Завдання державної політики у сфері «детінізації» економіки України полягають у:

- реформуванні податкової системи щодо забезпечення рівномірного розподілу податкового тиску на платників податків, а також спрощенні процедури податкового адміністрування;

- удосконаленні грошово-кредитної, банківської систем, оптимізації механізму кредитування;

- удосконаленні системи управління в сфері економіки, здійснення контролю за діяльністю адміністрацій підприємств відповідно до ефективної системи корпоративного управління;

- посиленні контролю у бюджетній сфері, запровадженні прозорих механізмів використання та розподілу бюджетних коштів;

- удосконаленні системи контролю у сфері ЗЕД, усуненні причин і умов контрабандного ввезення в Україну товарів.